

<https://ssoss.ui.ac.ir/?lang=en>

Strategic Research on Social Problems in Iran

E-ISSN: 2645-7539

Vol. 10, Issue 4, No.35, Winter 2022, pp. 91-116

Received: 16.10.2021 Accepted: 06.02.2022

Research Paper

Mothers as Household Heads and Family Happiness: A Qualitative Study among Female-Headed Households in Yazd City

Zahra Falakodin

Ph.D. Student in Economic Sociology and Development, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran
Zahra.falakodin93@gmail.com

Masoud Hajizadeh Meymandi *

Associate Professor of Sociology, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran
masoudhajizadehmeimandi@gmail.com

Seyed Mohsen Mousavi

Assistant Professor of Sociology, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran
m.mousavi@yazd.ac.ir

Ahmad Kalateh Sadati

Associate Professor of Sociology, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran
asadati1392@gmail.com

Introduction:

Since the late of 20th century, happiness has been chosen as one of the subjects of study because lack of paying attention to it has increased mental illness and disorders, especially anxiety and depression. For this reason, the variable of vitality has been included in the related calculations as one of the key criteria considered by the United Nations to determine the development levels of countries since 2000. Man needs happiness as a fundamental need, which has an important role in his psycho-social life. However, it could be said that in the outside world, no improvement is observed in his non-material and spiritual aspect of life despite the promotion and development in his material aspect of life, especially technology. Today, the sense of happiness is more important than happiness itself and this phenomenon is one of the dimensions of social development. Family is one of the institutions that can provide happiness for its members in the society. Social interactions among mothers and their family members can increase happiness in families. Therefore, the aim of the present paper was to study the role of woman as household heads in creating happiness in their families.

Materials & Methods:

This research was based on a qualitative method and content analysis technique. The study sample included all the female-headed households with women aged between 20 and 50 years, who had at least one child, in Yazd City in 2022. The intended and purposive sample was associated with the technique of snow-ball sampling. The studied women were introduced by those, who had interactions with them. The data-gathering technique involved in-depth interviews. The researchers interviewed the mentioned women with an emphasis on the secrecy of their information based on ethical rules. The time of interviews was 40-60 min. After completing the data-gathering phase, coding was done to reach the theoretical saturation and find the final theme. To

validate the data, the participants' feedbacks were applied. Throughout the research phases, obeying the rules of confidentiality and trusteeship was emphasized.

Discussion of Results & Conclusions:

In this research, the roles of women as household heads in creating happiness in their families were studied in Yazd City. In the final phase of coding and analysis, the following 6 themes or categories were identified: 1) reflexive attitude; 2) non-escape activity; 3) economic management of life; 4) stigma derived from culture; 5) attempt for developing and improving social relationships; and 6) completed growth of children. These categories could be put in the final category or core of double parenthood. This category meant that

*Corresponding author

Falakodin, Z., Hadjizadehmeimandi, M., Mousavi, S., & Kalate Sadati, A. (2021). Mothers as household heads and family happiness: a qualitative study among female-headed households in Yazd City. *Strategic Research on Social Problems in Iran University of Isfahan*, 10(4), 91-116.

2645-7539 / © 2022 The Authors. Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<http://dx.doi.org/10.22108/srsp.2022.130957.1737>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.23221453.1400.10.4.5.1>

mothers as household heads took both the roles of motherhood and fatherhood as much as possible. These women had to do economic activities outside their houses besides providing calmness, peace, and security for their children in the absence of their fathers. They tried to create happiness in their children via several mechanisms, especially by providing their material and non-material needs with an emphasis on rich social interactions. The findings of this study showed that promoting and empowering women as household heads, especially through participatory mechanisms, were dependent on civil associations and support institutions, which in turn could affect the society in a positive way. Based on the results, paying attention to the needs of household heads and empowering them can subsequently affect happiness in families. It is recommended that managers of supportive institutions and socio-cultural policymakers pay attention to female-headed households.

Keywords: Double Parenting, Female Household Head, Happiness, Reflexivity, Stigma, Yazd City

References

- Aflakifard, H., & Izadpanah, M. (2020). Quality of life and happiness of mother-headed families and mothers in present study Ghysrprst. *Quarterly Journal of Woman & Society*, 10 (2), 318-303. (in persian).
- Azam Azadeh, M., and Taftah, M. (2016). The obstacles of happiness from the view of female-headed households of Tehran. *The Journal of Woman and Family Studies*, 3(2), 60-33. (in persian).
- Alipur Notash, V., Amari, H., & Banisi, P. (2020). The effectiveness of group reality therapy on happiness and anger control in female head of Tabriz Emdad committee. *Journal of New Approach in Educational Science*, 1(1), 18-10. (in persian).
- Bourdieu, P. (2015). *Distinction: social critique of taste judgments*. Translated by Hassan Chavoshian, Tehran: Sales Press. (in persian).
- Botha, F., Wouters, E., & Booyens, F. (2018). Happiness, socioeconomic status, and family functioning in South African households: A structural equation modeling approach. *Applied Research in Quality of Life*, 13(4), 947-989.
- Crowe, M., Inder, M., & Porter, R. (2015). Conducting qualitative research in mental health: Thematic and content analyses. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 49(7), 616-623.
- Goffman, A. (2008). *The stigma of thinking for a lost identity*. Translated by Massoud Kianpour, Tehran: Markaz Publishing. (in persian).
- Gray, R. S., Chamrathirong, A., Pattaravanich, U., & Prasartkul, P. (2013). Happiness among adolescent students in Thailand: Family and non-family factors. *Social Indicators Research*, 110(2), 703-719.
- Hsieh, H.F., and Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288.
- Jafari, A., Hosseini, M., & Fazeli, F. (2019). The effect of training in self-awareness and emotional management skills on increasing the resilience and happiness of female household heads. *The Quarterly Journal of Social Work Research*, 2(8), 41-76. (in persian).
- Jovari, N., Moradi, H., Ghahremani Qajar, S., & Moradi, N. (2020). The vigor-creating and social health of academics: A grounded theory method. *Quarterly Journal of Social Work Research*, 4(14), 101-68. (in persian).
- Kessler, D. (2016). *Theories of classical sociologists (from august kent to alfredschutz)*. Translated by Keramatollah Rasekh, Tehran: Sociologists Publications in collaboration with Islamic Azad University of Jahrom Publications. (in persian).
- Kargar, S., Iman, M., & Abbasi Shavazi, M. (2019). The relationship between leisure and religious lifestyle with social happiness studied: high school students in Jahrom. *Journal Culture Strategy*, 44, 171-211. (in persian).
- Mohseni, M. (2008). *Sociology of social deviations*, Tehran: Tahoori Publications. (in persian).
- McAuley, C., & Layte, R. (2012). Exploring the relative influence of family stressors and socio-economic context on children's happiness and well-being. *Child Indicators Research*, 5(3), 523-545.
- McDonnell, C., Luke, N., & Short, S. E. (2019). Happy moms, happier dads: Gendered caregiving and parents' affect. *Journal of Family Issues*, 40(17), 2553-2581.
- Minguez, A. M. (2020). Children's relationships and happiness: The role of family, friends and the school in four European countries. *Journal of Happiness Studies*, 21(5), 1859-1878.
- Maftai, A., Holman, A. C., & Cârliig, E. R. (2020). Does your child think you're happy? Exploring the associations between children's happiness and parenting styles. *Children and Youth Services Review*, 115, 105074.
- Nordenmark, M. (2018). The importance of job and family satisfaction for happiness among women and men in different gender regimes. *Societies*, 8(1), 1.
- Nowell, L. S., Norris, J. M., White, D. E., & Moules, N. J. (2017). Thematic analysis: Striving to meet the trustworthiness criteria. *International Journal of Qualitative Methods*, 16(1), 1609406917733847.
- Patrice, B. (2013). *Lessons from the sociology of pierrebourdieu*. Translated by Jahangir Jahangiri and Hassan Poursafir, Tehran: Agha Press. (in persian)..
- Rabbani Khorasegani, A., Rabani, A., & Abedi, M. (2009). Culture and happiness: a theoretical and empirical study on attitudes of heads of households towards everyday life in Isfahan. *Journal of Cultural Studies Communication*, 13(3), 78-41. (in persian).
- Rosenbaum, H. (1989). *The family as a structure versus society (Critique of the theoretical foundations of family sociology in Germany)*. Translated by Dr. Mohammad Sadegh Mahdavi, Tehran: University Publishing Center. (in persian)..
- Shishefar, Q., Kazemi, F., & Pezeshk, Sh. (2019). The effectiveness of reality therapy on happiness and responsibility of mothers of autistic children. *Quarterly of Psychology of Exceptional Individuals*, 7(27), 53-77. (in persian).
- Sund, L.G., and Smyrniotis, K. X. (2005). Striving for happiness and its impact on family stability: an exploration of the Aristotelian conception of happiness. *Family Business Review*, 18(2), 155-170.
- Schwarze, J., and Winkelmann, R. (2011). Happiness and altruism within the extended family. *Journal of Population Economics*, 24(3), 1033-1051.
- Turner, J. (2020). *The issue of emotions in societies*. Translated by Mohammad Reza Hassani, Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company.

پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران

سال دهم، شماره پیاپی (۳۵)، شماره چهارم، زمستان ۱۴۰۰، ص ۹۱-۱۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۷/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۱۷

مقاله پژوهشی

مادران، سرپرستی خانوار و شادکامی خانواده (یک مطالعه کیفی در بین زنان سرپرست خانوار شهر یزد)

زهرا فلک‌الدین، دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد،

ایران

Zahra.falakodin93@gmail.com

مسعود حاجی‌زاده میمندی ، دانشیار جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران

masoudhajizadehmeymandi@gmail.com

سید محسن موسوی، استادیار جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران

m.mousavi@yazd.ac.ir

احمد کلانته ساداتی، دانشیار جامعه‌شناسی، گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران

asadati1392@gmail.com

چکیده

شادکامی در عصر حاضر به یک مسئله مهم و حتی به یکی از ابعاد توسعه اجتماعی تبدیل شده است و زنان به‌ویژه مادران، نقش مهمی در تأمین این شادکامی در خانواده دارند. بر این اساس هدف پژوهش حاضر، مطالعه نقش زنان سرپرست خانوار در شادکامی خانواده است که به روش کیفی و تکنیک تحلیل محتوا و مصاحبه با ۲۰ نفر از زنان سرپرست خانوار در شهر یزد انجام گرفت. از بین یافته‌های پژوهش، شش مفهوم نهایی «نگرش بازاندیشانه، مدیریت اقتصادی زندگی، طردگریزی فعالانه، استیگمای ناشی از فرهنگ، تلاش در جهت توسعه و تعمیق روابط اجتماعی و تمرکز ویژه بر تربیت و رشد همه‌جانبه فرزندان» به دست آمد. نتایج پژوهش نشان داد که در واقع زنان پژوهش حاضر همه سعی و تلاش خویش را به کار می‌گرفتند که شادکامی را در بین فرزندان خویش به وجود آورند، مشکلات اقتصادی را مدیریت کنند و با داغ‌نگ ناشی از سرپرست خانوار بودن و مشکلات پس از آن کنار بیایند، همچنین در روحیات خویش نوعی بازاندیشی مثبت داشته باشند و با تقویت روحیه خویش، برای شادکامی فرزندان‌شان تلاش کنند. در واقع آنان به دنبال آن بودند که نگاهی همه‌جانبه به نیازهای فرزندان‌شان، از جمله نیازهای مالی-عاطفی-تعاملاتی، آموزشی، فراغتی داشته باشند که همه این تلاش‌ها و ایشار مادرانه، تحت عنوان مقوله «والدگری مضاعف» تشخیص داده شد؛ زیرا این زنان بیان می‌داشتند که بعد از پذیرش نقش سرپرستی خانوار، وظایف پدری و مادری را توأمان انجام می‌دهند که فراتر از وظایف مادرانگی صرف است. بر اساس نتایج پژوهش، توجه به نیازهای سرپرستان خانوار و توانمندسازی آنان متعاقب آن، بر شادکامی خانواده تأثیر دارد. توجه نهادهای حمایتی و سیاست‌گذاران اجتماعی-فرهنگی به زنان سرپرست خانوار توصیه می‌شود.

واژه‌های کلیدی: زنان سرپرست، شادکامی، والدگری مضاعف، بازاندیشی، استیگما، یزد

نویسنده مسؤول

فلک‌الدین، ز.؛ حاجی‌زاده میمندی، م.؛ موسوی، م. و کلانته‌ساداتی، ا. (۱۴۰۰). «مادران، سرپرستی خانوار و شادکامی خانواده (یک مطالعه کیفی در بین زنان سرپرست خانوار شهر

یزد)». پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، ۱۰(۴): ۹۱-۱۱۶

2645- 7539/ © 2022 The Authors. Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC-BY-NC-ND 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

<http://dx.doi.org/10.22108/srsp.2022.130957.1737>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.23221453.1400.10.4.5.1>

مقدمه و بیان مسئله

در اواخر قرن بیستم نشاط و شادمانی بشر، به‌عنوان یکی از موضوعات مهم بررسی شد؛ زیرا یکی از مشکلات جوامع، غفلت از شادی و نشاط و در نتیجه افزایش بیماری‌های روانی، از قبیل اضطراب و افسردگی بود. شادی یکی از نیازهای اساسی انسان و لازمه زندگی اوست و نقش مهمی در چارچوب حیات روانی و اجتماعی او بازی می‌کند. شادی، گمشده انسان معاصر در عصر پیشرفت‌های علمی و مادی است و مطلوب مشترک همه انسان‌هاست؛ اما در دنیای امروز با وجود پیشرفت‌های چشمگیر در فناوری و تأمین آسایش انسان‌ها، احساس شادمانی او افزایش نیافته است. به‌زعم دورکیم، اگرچه زندگی مدرن رفاه بیشتری برای انسان به ارمغان آورده است، ما نمی‌توانیم بگوییم انسان امروز خوشبخت و سعادتمندتر از گذشته شده است (کارگر و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۷۲)، به همین دلیل از سال ۲۰۰۰ به بعد نیز در نگاه سازمان ملل برای تعیین سطح توسعه‌یافتگی کشورها، متغیر نشاط به‌عنوان یکی از معیارهای کلیدی وارد محاسبات شده است. همچنین با توجه به نقش نشاط فردی-اجتماعی در توسعه پایدار، بند ب ماده ۹۷ برنامه چهارم توسعه به بسط و گسترش روحیه نشاط، شادابی، امیدواری، اعتماد اجتماعی تأکید کرده است (جووری و همکاران، ۱۳۹۸: ۷۲). مادامی که شهروندان احساس شادی کنند، همواره در خدمت به شهر و افراد جامعه اهتمام بیشتری می‌ورزند، از این منظر نقش شادی و نشاط در زندگی افراد به‌حدی بسزاست که متفکر اجتماعی راسکین^۱ بر این نکته تأکید می‌ورزد که ثروتمندترین کشور، کشوری است که بیشترین افراد شاداب را زیر بال خود داشته باشد (ربانی و همکاران، ۱۳۸۶: ۴۲).

امروزه به بحث شادکامی در حیطه نهاد خانواده توجه می‌شود، این یافته که خوشبختی فرزندان تحت تأثیر روابط با خانواده و با همسالان است، تعاملات روزمره فرزندان با والدین خود، اکنون مرکزی در رشد آنها تلقی می‌شود. خانواده

در عین حال مهم‌ترین زمینه برای کودکان محسوب می‌شود. در خانواده‌ها، روابط بین فرزندان و والدین آنها تحت تأثیر عوامل متعددی است که اغلب به هم مرتبط‌اند. همچنین شواهد نشان می‌دهد خودکارآمدی والدین بر سازگاری کودک، نه تنها مستقیم، به‌طور غیرمستقیم نیز از طریق رفتارهای والدین تأثیر می‌گذارد (McAuley & Layte, 2012: 527). در دهه‌های اخیر، مدت زمانی که والدین با فرزندان خود می‌گذرانند به‌طور پیوسته افزایش یافته است. سهم فزاینده‌ای از آن زمان، اکنون در مراقبت از کودکان فعال صرف می‌شود، فعالیت‌هایی مانند آموزش و بازی که یادگیری و رشد کودکان را تقویت می‌کند (McDonnell et al., 2019: 2555).

همچنین در رابطه با خانواده، والدین برای دستیابی به رفاه فرزندان خود منابع اقتصادی و عاطفی سرمایه‌گذاری می‌کنند؛ اما فرزندان که با هر دو والدین زندگی می‌کنند از رفاه بیشتری نسبت به دیگر خانواده‌ها دارند. زمانی که خانواده و دوستان به آنها اختصاص داده‌اند و همچنین اوقات فراغتی را که با آنان می‌گذرانند با تفاوت در رفاه کودکان ارتباط دارد، بنابراین هرچه کودکان بیشتر با پدر و مادر و با دوستان فعالیت‌های اوقات فراغت خود را بگذرانند، رفاه و شادی بالاتری دارد. رفتار منصفانه والدین و معلمان نیز رابطه مثبت را با شادی کودک نشان می‌دهد (Mínguez, 2020: 18667). در واقع یکی از اصلی‌ترین عرصه‌ها برای ایجاد شادی، روابط صمیمی خانواده و عملکرد آن است (Nordenmark, 2018; Botha et al., 2018). عملکرد خانواده یک مفهوم چندبعدی است و منعکس‌کننده فرایندهای روابط درون خانواده است که اعضای خانواده با آن تعامل و برای دستیابی به آن تلاش می‌کنند (Botha et al., 2018: 589). در این میان والدین به‌عنوان ارکان خانواده و اولین عامل اجتماعی کردن کودکان، نقش مهمی در تحول روانی و اجتماعی آنها بر عهد دارند (شیشه‌فر و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۴). والدین می‌خواهند فرزندانشان بدون توجه به جنسیت فرزند یا ثروت خانواده، خوشبخت باشند (Maftei et al., 2020: 2). همچنین تحقیقات نشان می‌دهد والدین در

¹ Raskin

فرزندان خویش پذیراست و باید تمام انرژی خویش را به کار بگیرد تا همانند یک زن دارای همسر، به نیازهای فرزند خویش رسیدگی کند و با توجه به مشکلات موجود در سطح خانواده و جامعه، اعضای خانواده را شاد نگه دارد. در واقع باید هم شرایط روحی خویش را کنترل کند و هم شرایط خانوادگی، مشکلات اقتصادی و نگاه جامعه به یک زن تنها را مدیریت کند تا محیط خانواده را شاد نگه دارد و از ناملایمات بیرونی جلوگیری کند. به خصوص در جامعه ما که با توجه به داده‌های مرکز آمار، در کل کشور تعداد زنان بی‌همسر به دلیل فوت همسر (۲۳۹۸۹۸۷)، زنان بی‌همسر به دلیل طلاق (۷۱۲۷۸۲)، است و در شهر یزد، تعداد زنان بی‌همسر به دلیل فوت همسر (۲۳۴۶۶)، زنان بی‌همسر به دلیل طلاق (۵۶۲۱) است که نشان می‌دهد تعداد این زنان سرپرست خانوار کم نیست و باید به نیازهای آنان و بحث توانمندسازی آنها توجه شود که متعاقب آن شادکامی خانواده نیز افزایش می‌یابد. البته مسئله مهم، بحث فرهنگ و جامعه مطالعه شده است که با توجه به روند تغییرات، از شهری شدن، صنعتی شدن و پیشرفت شهر یزد، در حوزه سبک زندگی، خانواده، فعالیت زنان، فعالیت‌های اقتصادی و ... باعث دگرگونی ارزش‌ها و هنجارها در شهر یزد شده است و در نتیجه این باعث می‌شود که جامعه اکنون، تفاوت بسیاری با زمان‌های گذشته داشته باشد و شادمانی مردم تحت تأثیر عوامل بسیاری قرار بگیرد، حال خود محیط خانواده و نقش زنان دچار تغییراتی می‌شود که باید به آن توجه شود. برای مطالعه این موضوع، ابتدا باید از سطح خرد و خانواده‌ها شروع کرد و درباره چگونگی ایجاد شادکامی در محیط خانواده توسط والدین مطالعه صورت گیرد؛ خصوصاً مادران خانواده که زمان زیادی را صرف اعضای خانواده می‌کنند و با توجه به فرهنگ خاصی که بر جامعه حاکم است، خیلی به خانواده و فرزندان بها می‌دهند؛ به گونه‌ای که حتی بعد از ازدواج و تشکیل خانواده فرزندان، باز دغدغه و نگرانی آنان را دارند و تمام تلاش خویش را برای شادی آنان انجام می‌دهند. پس شادکامی می‌تواند

طول فعالیت‌های مراقبت از کودک، شادی و معنای بیشتری به کار با حقوق، کارهای خانه یا اوقات فراغت گزارش می‌دهند (McDonnell et al., 2019: 2555). به نظر می‌رسد یکی از همسران به طور تمام وقت در خانه برای مراقبت از فرزندان و بعداً برای نگهداری از نوه‌ها و ایجاد ارتباط با همسر و خانواده مورد نیاز است (Sund & Smyrnios, 2005: 157). البته برای والدین با همدیگر آسان تر است که سطح معقول درگیری جسمی و عاطفی را با فرزندان خود حفظ کنند (Sund & Smyrnios, 2005: 158)؛ در این بین زنانی‌اند که به دلیل حضور نداشتن منظم شوهر یا نداشتن حمایت شوهر، سرپرستی خانواده را بر عهده دارند (جعفری و همکاران، ۱۳۹۷: ۷۸). نتایج نشان داد کسانی که با هر دو والدین زندگی می‌کنند، بیشترین خوشبختی را دارند (Gray, 2013:715)، برعکس کسانی که با مادران، تنها زندگی می‌کنند، کمترین میزان رضایت را دارند. (Gray, 2013:716). کوان استدلال کرد اگر قرار است زندگی زناشویی از بین برود، زندگی با مادر چیدمان بهتری برای کودکان دارد. در واقع کراکت^۱ و همکاران (1993) و کندال^۲ (1990) از این مفهوم حمایت می‌کنند که مادران در زندگی کودکان اهمیت بیشتری دارند و پدران کمک بیشتری به فرزندان از لحاظ مالی می‌کنند (Gray, 2013:716). هر چند در خانواده، والدین برای دستیابی به رفاه فرزندان خود، منابع اقتصادی و عاطفی را سرمایه‌گذاری می‌کنند. با توجه به مطالعات قبلی، یافته‌ها نشان می‌دهد به طور متوسط، کودکانی که با پدر و مادر خود زندگی می‌کنند، رفاه بیشتری نسبت به فرزندان خانواده‌های تک‌والد دارند و شواهد گسترده‌ای وجود دارد که نشان می‌دهد روابط والدین و رفتار والدین از رفاه کودکان، به ویژه سلامت اجتماعی و عاطفی آنها محافظت می‌کند (Minguez, 2020: 1872).

در واقع با توجه به مطالب گفته شده، مادر سرپرست خانوار با توجه به پذیرش نقش دوگانه پدری و مادری به صورت توأمان، مسئولیت سنگینی را در قبال زندگی

¹ Cracket

² Kendall

مسئله‌ای اجتماعی نیز باشد؛ اما در بین والدین هم، نقش مادران و زنان بسیار حیاتی و پررنگ است، زیرا مادران همواره در طول تاریخ دوشادوش مردان، مشارکت فعال اجتماعی و اقتصادی داشته و علاوه بر نقش والای خود در محیط خانواده، به بحث تعلیم و تربیت فرزندان نیز پرداخته‌اند، زیرا مادران بیشتر از پدران با اعضای خانواده وقت می‌گذرانند و وظایف درون خانه بیشتر بر عهده مادران است؛ درواقع آنان با مهر و عطوفت مادری خویش سعی می‌کنند مشکلات خانوادگی و تعاملی را خنثی کنند و تا جایی که امکان دارد محیط شادی را برای اعضای خانواده و همسر خویش رقم بزنند؛ اما گاهی اوقات مرد خانواده که سرپرست اصلی خانواده است، به دلایل مختلف از جمله مرگ، اعتیاد و ... در کنار زن حضور ندارد و مادر باید نقش دوگانه پدری و مادری را به تنهایی ایفا کند. به خصوص در جامعه ما و در شهر یزد که نگاه به زن تنها، نگاه منفی و همراه با برچسب‌زنی است و متفاوت از نگاه به زن متأهل است و این نوع برخوردها، بر فعالیت اقتصادی، روابط اجتماعی، وضعیت روحی و تعامل با اعضای خانواده اثرگذار است و شادکامی خانواده را متأثر می‌کند. حال سؤال اینجاست که این مادران سرپرست خانوار چگونه شادکامی را در محیط خانواده ایجاد و از چه راهکارهایی استفاده می‌کنند. درواقع پژوهش حاضر به دنبال واکاوی نقش زنان در شادکامی محیط خانواده است و اینکه بسترهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه چقدر در این حیطه اثرگذارند.

پیشینه پژوهش

پژوهش «اثربخشی واقعیت درمانی گروهی بر شادکامی و کنترل خشم زنان سرپرست خانوار کمیته امداد تبریز»، را علیپور نوترتاش (۱۳۹۸) انجام داد. روش تحقیق در این مطالعه از نوع نیمه‌آزمایشی بود. نتایج نشان داد واقعیت درمانی گروهی با ۳۲ درصد اطمینان، باعث کاهش معنی دار میزان خشم در بین زنان سرپرست خانواده شد؛ همچنین این

نتیجه به دست آمد که واقعیت درمانی گروهی با ۹۹ درصد اطمینان، باعث افزایش معنی دار میزان شادکامی زنان سرپرست خانواده شد. بر این اساس نتیجه‌گیری می‌شود برای افزایش شادکامی و کاهش میزان خشم زنان، از این روش درمانی بهره‌برداری لازم به عمل آید. همچنین افلاکی فرد و ایزدپناه (۱۳۹۸)، پژوهشی در حیطه «مقایسه کیفیت زندگی و شادکامی مادران سرپرست خانواده و مادران غیر سرپرست شهر جهرم»، انجام دادند. روش پژوهش از نوع علی - مقایسه‌ای بوده است. نتایج نشان داد بین کیفیت زندگی و شادکامی مادران سرپرست خانواده و مادران غیر سرپرست، تفاوت معناداری وجود دارد و میانگین کیفیت زندگی و شادکامی مادران سرپرست خانواده نسبت به مادران غیر سرپرست خانواده پایین‌تر است. بین ابعاد کیفیت زندگی کاری و ابعاد شادکامی در مادران سرپرست خانواده و مادران غیر سرپرست تفاوت معناداری وجود دارد.

ربانی و همکاران (۱۳۸۶)، پژوهشی با عنوان «فرهنگ و شادی: رویکردی نظری و تجربی در زندگی روزمره سرپرستان خانوار در شهر اصفهان»، انجام دادند. این کار یک بررسی پیمایشی است که از نظر وسعت، پهنانگر و از نظر زمانی، مقطعی است. آنها نشان دادند بر اساس آمارهای موجود، اگرچه میزان سرمایه فرهنگی و سبک‌های فراغتی فرهنگی در بین سرپرستان میانگین پایینی دارد، اما همواره با احساس شادمانی آنها همبسته است؛ به طوری که به نظر می‌رسد با افزایش آنها، میزان شادی نیز افزایش می‌یابد. از سوی دیگر دین‌داری نیز، یکی از مشخصه‌های فرهنگی در شهر اصفهان است و با احساس شادی سرپرستان خانوار رابطه معنی دار و مستقیم دارد. اعظم‌آزاده و تافته (۱۳۹۴) پژوهشی درباره «روایت زنان سرپرست خانوار از موانع شادمانی (مطالعه موردی زنان سرپرست خانوار تهران)»، انجام دادند. مطالعه حاضر با اتخاذ رویکرد کیفی انجام گرفت. یافته‌های این تحقیق نشان داد موانع شادمانی به شیوه‌های گوناگون در زندگی اجتماعی این گروه مداخله می‌کند و

همچنین نقش وضعیت اجتماعی و اقتصادی خانوادگی و ذهنی، قوی‌تر از وضعیت اجتماعی و اقتصادی فردی است. علاوه بر این، بهبود سطح تغییرپذیری خانواده با خوشبختی ارتباط مثبت دارد، در حالی که هیچ رابطه‌ای بین خوشبختی و دل‌بستگی خانواده وجود ندارد. به‌طور کلی، سطح تغییرپذیری خانواده و خوشبختی فردی احتمالاً از بهبود وضعیت اقتصادی - اجتماعی سود می‌برد. علاوه بر شاخص‌های SES در سطح خانوار - اندازه‌گیری ثروت آن - مطالعه حاضر همچنین شامل عملکرد خانواده - یعنی نحوه تعامل اعضای خانواده - به‌عنوان پیش‌بینی‌کننده رفاه فردی است. پژوهش «خوشبختی و نوع‌دوستی در خانواده گسترده» نیز، سچوارز و وینکلمن^۱ (2011) انجام دادند. پژوهش اندازه‌گیری مستقیم، نوع‌دوستی را بین والدین و بزرگ‌سالان پیشنهاد می‌کند. کودکان، با استفاده از داده‌های نظرسنجی مربوط به شادی از هیئت اقتصادی اجتماعی آلمان برای سال‌های ۲۰۰۰-۲۰۰۴ انتخاب شدند. مسئله نوع‌دوستی در خانواده‌ها اهمیت سیاسی دارد، به‌عنوان مثال، برای درک اینکه آیا شادی عمومی باعث شادی خصوصی می‌شود؟ شواهد تجربی قبلی، مبتنی بر رفتار انتقال مشاهده شده، نتوانسته است اجماع روشنی ایجاد کند. با استفاده از داده‌های مقاطع مختلف، یک رابطه قوی بین خوشبختی والدین و فرزندان بزرگ‌سال آنها پیدا شد. یک افزایش انحراف معیار در خوشبختی کودک با همان افزایش خوشبختی والدین همراه است که با توجه به مشخصات ۲۰ تا ۴۵ درصدی درآمد خانوار افزایش می‌یابد.

با توجه به مرور پیشینه‌های انجام‌گرفته در زمینه شادکامی و زنان سرپرست خانوار، بیشتر مقالات در حوزه روان‌شناختی است و مقالات اندکی نیز در حوزه جامعه‌شناسی انجام گرفته که آن هم بیشتر درباره شادکامی خود زنان سرپرست خانوار بحث کرده است؛ در واقع پژوهش‌های داخلی فوق، درباره شادمانی بحث کرده‌اند، اما شادمانی خود زنان سرپرست خانوار را به‌عنوان یک گروه خاص مطالعه کرده‌اند. همچنین

در نهایت نیز به طردی خودخواسته و تحمیلی در زندگی آنها منجر می‌شود. شرایط نامناسب گذشته، حال و پیش‌بینی آینده‌ای مبهم، بستری را برای کاهش احساس شادمانی فراهم آورده است. راهکارهای مقابله‌ای را در قالب احساس نابرابری، افسردگی و فشار روحی و روانی شکل داده و به احساس بی‌انصافی درباره خود و طرد اجتماعی منجر شده است.

پژوهش «مادران شاد، پدران شاد: مراقبت‌های جنسی و تأثیر والدین» را مک دونل و همکاران (2019) انجام دادند. تربیت‌کردن کودکان، فعالیتی احساسی و عاطفی است. برای بررسی تأثیر لحظه‌ای مادران و پدران در طول فعالیت‌های مراقبت از کودکان، از داده‌های نظرسنجی Time Time America استفاده شد. یک تعادل‌نداشتن جنسیتی، در پاداش‌های عاطفی مراقبت از کودکان مشاهده شد: پدران شادی بیشتر، استرس کمتر و خستگی کمتر از مادران را گزارش می‌کنند. «زمینه مراقبت» توضیحی برای این تفاوت‌های جنسیتی در تأثیر والدین نیز تعریف شده است. تجزیه و تحلیل نشان می‌دهد بیشتر ابعاد فضای مراقبت بین مادر و پدر متفاوت است. ما همچنین دریافتیم زمینه مراقبت به‌طور کامل تفاوت در خوشبختی مادران و پدران را حساب می‌کند و تا حدی تفاوت در استرس و خستگی را توضیح می‌دهد؛ بنابراین، تعادل‌نداشتن جنسیتی در پاداش‌های احساسی مراقبت از کودکان تا حدودی به دلیل تعامل بسیار جنسیتی والدین با فرزندانشان است.

بوسا و همکاران (2018) نیز پژوهش «خوشبختی، وضعیت اقتصادی اجتماعی و عملکرد خانواده در خانوارهای آفریقای جنوبی: رویکرد مدل‌سازی معادلات ساختاری» را انجام دادند. با استفاده از داده‌های نظرسنجی نگرش‌های اجتماعی آفریقای جنوبی (SASAS) در سال ۲۰۱۲، این مقاله با استفاده از مدل معادلات ساختاری، رابطه بین شادی، وضعیت اجتماعی و اقتصادی و عملکرد خانواده را بررسی می‌کند. نتایج نشان می‌دهد وضعیت اجتماعی و اقتصادی بالاتر، به‌طور درخور توجهی به شادی بیشتر مربوط می‌شود،

¹ Schwarze & Winkelmann

پژوهش‌های لاتین اشاره شده نیز به شرایط اقتصادی- اجتماعی خانواده، شرایط جسمی و شادی پرداخته‌اند و اینکه شادی کودکان موجبات شادی والدین را فراهم می‌کند. اما پژوهش حاضر با نگاهی متفاوت به دنبال مطالعه نقش زنان سرپرست خانوار در تأمین شادکامی خانواده است که در پژوهش‌های مذکور به نقش این زنان در تأمین شادکامی خانواده اشاره نمی‌شود، بلکه فقط شادمانی خود آنان درخور توجه قرار می‌گیرد که این تفاوت پژوهش حاضر با تحقیقات انجام شده است.

حساسیت نظری

نظریات حوزه جامعه‌شناسی خیلی درباره شادکامی به صورت مستقیم بحث نمی‌کند و نظریاتی که وجود دارد نیز به طور غیرمستقیم درباره صمیمیت و روابط خانوادگی بحث می‌کند که برخی از آنان بیان می‌شود.

تحلیل خانواده از نظر رنه کونینگ^۱: کونینگ که خانواده و جامعه را از حیث محتوا نیز مقابل هم قرار می‌دهد، خانواده و ازدواج تنها در اجتماع اعضا مصداق کامل پیدا می‌کند. اجتماع نوعی کارکرد گروه اولیه است که معنی پیوند و اتحاد درونی است و باعث همدردی و همبستگی بین اعضا می‌شود، شامل نوع خاصی از پیوند و اتحاد انسانی است که فقط خاص گروه‌های اولیه است و همچنین بر تأثیر عصر رومانیک در ایجاد ازدواج، به عنوان مناسبات اجتماعی تأکید می‌کند. نحوه روابط در اجتماع به گونه‌ای است که آن‌چنان واحد جسمی روحی بین والدین و فرزندان می‌آفریند که تمام اعضا را در بر می‌گیرد. با این بیان، خانواده از نظر شلسکی به مثابه پناهگاه فرد در مقابل جامعه و به منزله جهانی بی دغدغه فرض شده است. در مقابل زندگی خانوادگی که به وسیله روابط عاطفی شکل یافته است، در حوزه زندگانی اداری سازمان یافته قرار دارد که به وسیله هنجارهای حساب شده و تحویل شده به وجود آمده است. خانواده در مقابل جهان پر از ضوابط و منطق‌های

حساب شده، بیرون از خانواده پناهگاهی می‌آفریند که برای حفظ تعادل شخصیت انسان نوین بسیار بااهمیت است (روزن باوم^۲، ۱۳۶۷: ۱۰۰). نگهداری و تربیت اطفال، انتقال ارزش‌ها و اجتماعی شدن کودکان مستلزم پیوند نزدیک و مستمر با گروهی از انسان‌هاست که این مهم را به انجام برسانند. ایشان از خانواده به عنوان منشأ زندگی اجتماعی انسان و به مثابه سنگ اولیه و زیربنای جامعه انسانی یاد می‌کند و از این رو معتقد است که پدیده‌ای جاودان، هرچند دگرگون‌شونده خواهد بود (روزن باوم، ۱۳۶۷: ۱۰۱). همچنین جانان ترنر^۳ در کتاب *جامعه‌شناسی احساسات* خود بیان می‌کند که انسان‌ها احتمالاً عاطفی‌ترین موجودات کره زمین‌اند. انسان‌ها طیف وسیعی از عواطف را با شدت و ضعف مختلف تجربه می‌کنند. آنها به هر موقعیتی حتی اگر آگاهی ناچیزی از احساسات خود داشته باشند، واکنش عاطفی نشان می‌دهند. در عین حال عواطف ناخوشایند خود را سرکوب می‌کنند و فقط در جنبه‌های مبهم عاطفی بروز می‌دهند که نه تنها شادی فردی، روابط اجتماعی و حتی جامعه را نیز تهدید می‌کنند (ترنر، ۱۳۹۸: ۲). عشق و وفاداری در خانواده حالاتی احساسی است و عشق یک احساس واقعی است و این دو ابزاری‌اند که از آن طریق، اعضای خانواده به یکدیگر وصل می‌شوند و پیوندهایی را شکل می‌دهند. با این کار عشق و وفاداری با وجود ظاهری ناملموس به منابع بسیار باارزش تبدیل می‌شوند. عشق و وفاداری عملکرد خانواده‌ها را ممکن می‌کنند (ترنر، ۱۳۹۸: ۴۶). هرگاه واحدهای دسته‌ای در سطح میانی با مختصات سطح کلان نظام قشربندی همبسته شوند، مسئله عواطف در جامعه تشدید می‌شود. با این حال بیشترین ظرفیت عاطفی در سطح خرد واقعیت اجتماعی ساخته می‌شود. رسانه‌ها و دیگر شیوه‌های نگریستن به جهان به نیابت از خود، تجربه‌های عاطفی افراد را شکل می‌دهند؛ اما مهم‌ترین منبع عاطفه چیزی است که در خردترین واحد جامعه روی می‌دهد: مواجهه‌های متمرکز بین افراد در تعاملات (ترنر، ۱۳۹۸: ۵۴).

² Rosen Baum

³ Jonathan Turner

¹ Rene Koenig

نمی‌ماند، این تمایز چندان مشخص نیست. این مهم نیست که آیا می‌توان مشخص کرد هنوز هم کارکرد پدر اساساً بیرونی است یا خیر، ولی همچنان کارکرد مادر اساساً درونی باقی‌مانده است. این درست همان معیار افتراق نهایی نقش‌های خانواده است که بیانگر مسائل نظری و اجتماعی است و جلب توجه می‌کند (کسلر، ۱۳۹۴: ۵۵۳-۵۵۴). در درون خانواده، زن ادعا می‌کند شوهرش باید در بعضی وظایف و نیز در تربیت کودکان و در شکل‌دادن به شخصیت آنها مشارکت فعال داشته باشد.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر یک مطالعه با رویکرد کیفی است که در سال ۱۴۰۰ در شهر یزد، به روش تحلیل محتوای عرفی انجام گرفت. نمونه مطالعه‌شده، زنان سرپرست خانوار ۲۰ تا ۵۰ ساله شهر یزد است که حداقل یک فرزند و برخی از یک فرزند تا چند فرزند دارند. نمونه‌گیری از نوع نمونه‌گیری هدفمند بود، به این معنی که حتماً زنان مطالعه‌شده باید نقش سرپرستی خانوار را بر عهده داشتند و همچنین فرزند داشتند که در مرحله بعد نیز با نمونه‌گیری گلوله برفی انتخاب می‌شدند؛ به این معنی که کسانی که انتخاب می‌شدند و با زنان سرپرست خانوار تعامل داشتند، به پژوهشگر معرفی و در مرحله بعد به پژوهش اضافه می‌شدند.

همچنین سعی شد از لحاظ تعداد فرزند و شرایط اقتصادی و اجتماعی نیز نمونه متفاوت باشد. به این معنی که هم کسانی در پژوهش مطالعه شدند که وضعیت اقتصادی باثبات‌تر و شغل بهتری داشتند و هم کسانی که مشکلات اقتصادی داشتند. برای دسترسی به میدان مطالعه‌شده، هماهنگی‌های لازم با کسانی صورت گرفت که مایل به مصاحبه بودند. مصاحبه عمیق با ۲۰ نفر از زنان انجام گرفت و با اشیاع به پایان رسید؛ به این معنی که دیگر مصاحبه با نمونه‌های جدید، اطلاعات اضافی را به تحقیق نیفزود. سؤالاتی که از زنان سرپرست خانوار پرسیده شد، به این شرح بود: شما چگونه

پیر بوردیو^۱ نیز بیان می‌کند خانواده واقعی‌تر از افراد است و اجتماعی را تشکیل می‌دهد که زندگی و روح جمعی و نیز بینش خاصی از جهان دارد و خانواده به‌طور طبیعی پدید می‌آید. از سوی دیگر خانواده معرفی یک گروه آرمانی‌کننده زندگی جمعی است، صمیمیت میان اعضای آن جاری است و در مقابل جهان بیرونی قرار می‌گیرد. از این رو خانواده براساس ضدیت‌های میان درون و بیرون، خصوصی و عمومی، رایگان و سوداگرایانه بنا شده است (روابط خانوادگی مناسب مستلزم محاسبه‌نکردن در مبادلات، حکم‌فرمایی بخشش و فداکاری است) (پاتریس^۲، ۱۳۹۱: ۶۱). تقسیم کار سنتی دو جنس، معمولاً به قسمی است که وظایف و احساسات انسانی یا بشردوستانه را به زنان واگذار می‌کند و به آنها اجازه می‌دهد راحت‌تر از مردان احساساتی شوند و اشک بریزند و نام آن را تضاد میان عقل و احساس می‌گذارند، مردان به عرصه فرهنگ تعلق دارند؛ در حالی که زنان به عرصه طبیعت رانده می‌شوند؛ بنابراین لازم نیست زنان به اندازه مردان و با چنان شدت و قطعیتی که اقتضای قریحه زیبایی‌شناختی است، احساسات طبیعی خود را سانسور و سرکوب کنند (بوردیو، ۱۳۹۳: ۷۱). تمایز بین خواسته‌های پدر و مادر در انواع همنوایی در تقسیم افتراقی اقتدار و در میزان مشاهده‌پذیری تحقق می‌یابد؛ در حالی که مادر به‌عنوان مدیر خانوار و پدر به‌عنوان نماینده خانواده در اجتماع و نماینده اجتماع در خانواده عمل می‌کند. تمایز بین نقش پدر به‌عنوان میانجی بین اجتماع و خانواده و نقش مادر به‌عنوان سازمان‌دهنده امور خانواده در درون واحد، با تمایز پارسونز^۳ بین کارکردهای بیرونی و درونی نظام خانواده همانند است. چنان‌که بین کارکردهایی که متوجه روابط بیرونی نظام است و آنهایی که به امور درونی نظام توجه دارد تمایز قائل می‌شود. هرچند در جامعه صنعتی امروز که میانجی‌بودن این بین اجتماع و خانواده به‌طور انحصاری در دست پدر باقی

¹ Pierre Bourdieu

² Patrice

³ Parsons

1279: 2005)، همه این مراحل انجام شد، ابتدا داده‌ها پیاده‌سازی و در مرحله بعد و خواندن متن، کدهای اولیه استخراج شد و در مرحله بعد، مفاهیم فرعی ایجاد شد که کدهای اولیه را پوشش می‌داد و در مرحله آخر از بین مفاهیم فرعی، مفاهیم اصلی نیز بیرون کشیده شد و در آخر مدل مفهومی رسم شد. علاوه بر این، محققان برای دستیابی به الگوی کلی از شادمانی خانواده، یک الگوی مفهومی نیز ارائه کردند.

در پژوهش حاضر برای ارزیابی اعتبار پژوهش، از روش بازخورد مشارکت‌کننده^۲ استفاده شد؛ به این معنی که بعد از گردآوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها، کدگذاری‌هایی در اختیار تعدادی از مشارکت‌کنندگان در پژوهش قرار گرفت تا درباره صحت اطلاعات مدنظر، اظهارنظر و آنها را تأیید کنند. همچنین از روش‌های مختلف همه جانبه نگری (مثلث‌بندی) برای جمع‌آوری داده، از مشاهده گرفته تا مصاحبه و همین‌طور از مرور منابع مختلف استفاده می‌شود.

در تمام مراحل پژوهش محقق سعی می‌کند که اصل رازداری و امانت‌داری را حفظ کند؛ به این صورت که با افرادی که مایل به مصاحبه باشند، درباره موضوع و اهداف پژوهش صحبت کند و به آنان اطمینان دهد که از مصاحبه‌ها فقط در راستای اهداف پژوهش استفاده می‌شود. از بین آنان کسانی که مایل به مصاحبه بودند انتخاب شدند و با رعایت اصل رازداری، داده‌ها جمع‌آوری و با رعایت اصل گمنامی، داده‌ها تجزیه و تحلیل شد؛ البته در تمامی روند پژوهش نیز از اسامی مستعار استفاده می‌شود.

به‌عنوان یک مادر و زن سرپرست در محیط خانه شادی را ایجاد می‌کنید؟ برای ایجاد شادمانی اعضای خانواده چه کارهایی را انجام می‌دهید؟ دلایل ایجاد شادکامی در خانواده براساس درک و تجربه زنان چیست؟ و سؤالاتی از این دست نیز پرسیده شد. البته درحین مصاحبه نیز خرده سؤالاتی از آنان پرسیده شد تا بیشتر درباره موضوع شادکامی صحبت کنند و زوایای مختلف آن روشن شود. البته مسئله مهم این بود که بحث پژوهش شادکامی صرف به معنی بعد عاطفی آن نبود، بلکه سعی شد شادکامی اصیل و همه ابعاد ایجاد شادکامی، از جمله بعد احساسی، شناختی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی آن مطالعه شود.

مدت‌زمان مصاحبه‌ها نیز بین ۴۰ تا ۶۰ دقیقه بود، در مرحله بعد مصاحبه‌ها ضبط و بر کاغذ نوشته شد، با آگاهی از اصل رازداری و گمنامی مشارکت‌کنندگان در پژوهش، این مراحل انجام و در مرحله آخر با روش تحلیل محتوا کدگذاری و تحلیل و چندین تم نهایی استخراج شد. برای تحلیل داده‌ها، از تحلیل محتوا استفاده شد. طبق دسته‌بندی سیه و شانون (2005)، سه روش تحلیل محتوا وجود دارد که در تحقیق حاضر از روش تحلیل محتوای عرفی^۱ استفاده شد. طبق نظر نویسندگان مذکور در تحلیل محتوای عرفی یا مرسوم، دسته‌بندی‌های کدگذاری‌ها مستقیماً از داده‌های متنی مشتق می‌شوند، این نوع طراحی معمولاً زمانی مناسب است که تئوری یا سابقه تحقیق درباره یک پدیده محدود است. محققان در استفاده از مقوله‌های از پیش تعیین شده، اجتناب می‌کنند، در عوض اجازه می‌دهند که دسته‌ها و نام‌های مضامین از داده‌ها سرازیر شوند. محققان خود را در داده‌ها غوطه‌ور می‌کنند، داده‌هایی که به بینش‌های جدید اجازه ظهور می‌دهد نیز به‌عنوان توسعه مقوله استقرایی توصیف می‌شود. تجزیه و تحلیل داده‌ها با خواندن مکرر همه داده‌ها و غوطه‌وری در آنها به دست می‌آید. سپس داده‌ها کلمه به کلمه خوانده می‌شود تا کدها استخراج شود (Hsieh & Shannon,)

² member checking

¹ conventional content analysis

جدول ۱- سیمای مشارکت‌کنندگان در پژوهش

Table 1- The profiles of participants

وضعیت مسکن	تحصیلات فرزند	تعداد فرزندان	شغل	درآمد	تحصیلات	سن	مشارکت‌کنندگان در پژوهش
ندارد	دانشجو-دانشجو- دبیرستان	۳	کارگر کارخانه	م۵	ابتدایی	۴۷	اول
ندارد	ابتدایی	۱	معلم	م۶	فوق لیسانس	۲۸	دوم
دارد	دبیرستان	۱	قالی بافی	م۳	ابتدایی	۳۷	سوم
ندارد	دیپلم	۴	قالی بافی	م۵	ابتدایی	۵۰	چهارم
دارد	دبیرستان	۲	آرایشگر	م۳	دیپلم	۳۷	پنجم
ندارد	دیپلم- دانشجو	۲	فروشنده	م۳	فوق دیپلم	۴۴	ششم
دارد	راهنمایی- ابتدایی	۴	راننده- کار صنایع دستی	م۵	ابتدایی	۴۵	هفتم
ندارد	راهنمایی، دبیرستان	۳	خانه دار	م۴	ابتدایی	۴۰	هشتم
ندارد	-	۱	خانه دار	م۲	دیپلم	۲۰	نهم
دارد	دبیرستان - راهنمایی	۲	مغازه دار	م۴	دیپلم	۵۰	دهم
ندارد	دبیرستان- راهنمایی	۲	کارمند	م۳	فوق دیپلم	۳۸	یازدهم
دارد	راهنمایی- دیپلم	۲	خانه دار	م۳	ابتدایی	۴۱	دوازدهم
دارد	راهنمایی- دیپلم	۳	خیاطی	م۵	دیپلم	۴۴	سیزدهم
ندارد	دیپلم	۳	قالی بافی	م۳	ابتدایی	۴۵	چهاردهم
ندارد	ابتدایی	۱	قالی بافی	م۳	ابتدایی	۴۵	پانزدهم
دارد	دیپلم	۱	آرایشگر	م۵	دبیرستان	۴۰	شانزدهم
ندارد	دیپلم	۱	منشی	م۳	دیپلم	۳۴	هفدهم
ندارد	دیپلم- ابتدایی	۲	معلم	م۶	لیسانس	۴۰	هجدهم
ندارد	دیپلم- دبیرستان- ابتدایی	۳	خدمات	م۴	ابتدایی	۴۵	نوزدهم
ندارد	راهنمایی	۱	خدمات	م۳	سیکل	۳۷	بیستم

یافته‌های پژوهش

در پژوهش مذکور، نقش زنان سرپرست خانوار در ایجاد شادمانی خانواده مطالعه شد که بعد از تحلیل نتایج پژوهش، شش مفهوم نهایی نگرش بازانديشانه، طردگريزي فعالانه، مدیریت اقتصادی زندگی، استیگمای ناشی از فرهنگ، تلاش در جهت توسعه و تعمیق روابط اجتماعی و تمرکز ویژه بر تربیت و رشد همه‌جانبه فرزندان، مطرح و همه این تلاش‌ها

تحت عنوان مقوله «والدگری مضاعف» مطرح شد؛ به این معنی که این زن سرپرست، تمام توان خویش را به کار می‌گیرد تا نقش پدرانگی و مادرانگی را به بهترین شکل ایفا کند و با وجود این نقش‌های دوگانه، به نحو احسن، به نیازهای همه‌جانبه فرزندان نیز توجه می‌کند؛ این موارد در ذیل به تفکیک بررسی شده قرار می‌گیرند.

جدول ۲- مفاهیم استخراج شده از نقش زنان سرپرست خانوار در شادکامی خانواده

Table 2- The concept exited from data research

مفاهیم اصلی	مفاهیم فرعی	کدهای اولیه
نگرش بازانديشانه	تقویت روحیه تسلیم‌ناپذیری؛ خودسازی درونی؛ افزایش اعتمادبه‌نفس؛	عوض کردن حال‌وهوای روحی‌روانی خود- قوی‌تر کردن خویش- ایجاد حس امیدواری به آینده- تقویت روحیه خویش- تلاش برای تسلیم‌نشدن- رفتن به کلاس‌های خودشناسی و روان‌شناسی- افزایش اعتمادبه‌نفس خود- تلاش برای حفظ روحیه خود مقابل فرزندان- خنثی کردن مشکلات زندگی- کشیدن بار مشکلات زندگی بر دوش- از جان مایه گذاشتن برای فرزندان- تلاش برای حفظ زندگی- همت کردن برای ساختن زندگی- روی پای خویش ایستادن- تکیه کردن به خدا- وفق دادن خویش با شرایط- آسان گرفتن زندگی- تلاش برای داشتن سلامتی- تلاش برای حذف افراد منفی از زندگی- نبردن خستگی کار به منزل- نبردن ناراحتی‌ها به محیط منزل- تخلیه کردن ناراحتی‌ها در محیط بیرون- گریه کردن در بیرون از منزل.
طردگريزي فعالانه	همت مضاعف برای ساختن زندگی و حفظ آن؛ اراده قوی برای حل مشکلات؛ تکیه بر معنویات؛ کنار آمدن با زندگی؛ محبت بدون چشم‌داشت؛ تخلیه عواطف منفی در بیرون منزل؛ پنهان‌سازی ضعف روحیه.	حمایت‌های اطرافیان و خانواده- همراهی خانواده - دلسوزی‌های پدرا نه- پیگیری مسائل فرزندان توسط خانواده- ایجاد انگیزه کار و زندگی توسط اطرافیان- کمک دیگران برای پیدا کردن کار بهتر- تلاش برای حفظ حمایت پدر و مادر- کمک مالی از طرف اعضای خانواده- نداشتن حمایت پدر و مادر- طردشدن از طرف والدین- داشتن حمایت از طرف دوستان و ترس از طردشدگی.
	جایگزین‌سازی حمایت بیرونی به جای حمایت خانواده؛ تلاش برای طردنشدن.	ترجیح زندگی در غربت به دلیل حرف مردم- اثر گذاشتن حرف دیگران بر آرامش فرزندان- مهاجرت به دلیل روحیه فرزندان - نگاه بد اعضای جامعه به زن مطلقه - دوری از انگ‌زدن دیگران- سعی در خنثی کردن حرف‌های مردم- سعی در
	ترجیح غربت به زندگی در موطن خویش؛ دوری از انگ‌خوردن توسط دیگران؛ مواظبت از حریم خصوصی خویش؛ نگاه‌های مغرضانه ناشی از فرهنگ؛ از دست دادن شغل به دلیل دید منفی همکاران؛	

استیگمای ناشی از فرهنگ

نگاه جنسیتی و همراه با سوءاستفاده محدودیت تعاملاتی.

اثر گذاشتن بر روحیه بچه‌ها-نگاه‌های بد و مغرضانه اعضای جامعه به زن سرپرست- دید منفی اقوام به زن تنها- از دست دادن شغل به دلیل دید منفی همکاران- اذیت شدن برای پیدا کردن شغل- نگاه منفی همکاران و صاحب کار به زن تنها- نگاه همراه با سوءاستفاده از زن - محدود شدن تعاملات به دلیل نگاه منفی مردم- برخورد کردن با افراد مزاحم-

تلاش سازنده برای استقلال اقتصادی؛ کار مضاعف؛ ورود به اجتماع؛ فعالیت اقتصادی سازنده؛ دو شغله بودن؛ پس انداز کردن برای فرزندان؛ توجه به دخل و خرج زندگی؛

مدیریت اقتصادی زندگی

مهارت آموزی و خوداشتغالی؛ کمک گرفتن از سازمان‌های حمایتی؛ وارد شدن فرزندان به بازار کار؛ پس انداز کردن؛ برنامه ریزی اقتصادی؛ مدیریت فشارهای اقتصادی؛ پیدا کردن شغل به مثابه نقطه عطف.

ورود به اجتماع- تلاش برای رسیدن به استقلال اقتصادی - نداشتن وابستگی اقتصادی به خانواده - خرید ماشین با پس انداز- ایجاد زندگی مستقل- داشتن فعالیت اقتصادی طولانی- انجام دادن کارهای جانبی برای کمک خرج- استفاده از مستمری همسر- پس انداز کردن درآمد فرزندان- تلاش برای کم نیابردن در مقابل مشکلات اقتصادی- تلاش برای پیدا کردن کار ثابت- توجه به دخل و خرج زندگی-

یادگیری مهارت آرایشگری- رسیدن به خودکفایی- کمک از کمیته امداد برای خوداشتغالی- رفتن بچه‌ها به بازار کار- کمک خرج خانه بودن- افزایش مشکلات اقتصادی در زمان کرونا- برنامه ریزی برای هزینه‌های زندگی - تأمین هزینه‌های خورد و خوراک- افزایش فشار کاری - فشار مشکلات اقتصادی- ادامه تحصیل به دلیل ترفیع و افزایش حقوق- اثر گرانی و تورم بر زندگی- خرید کردن جزئی و دانشجویی- پیدا کردن شغل به مثابه نقطه عطف زندگی- کمتر شدن مشکلات اقتصادی با شاغل شدن.

مراقبت از فرزندان در جامعه؛ رفاقت مادرانه با بچه‌ها؛ حفظ استقلال فرزندان؛ مسئولیت پذیر کردن؛ مشاوره و راهنمایی؛ ایجاد روحیه جنگندگی؛ افزایش اعتماد به نفس؛ تقویت امید به آینده؛ کنش ارتباطی متقابل؛ گسترش روابط اجتماعی؛ تقویت تعاملات اجتماعی؛

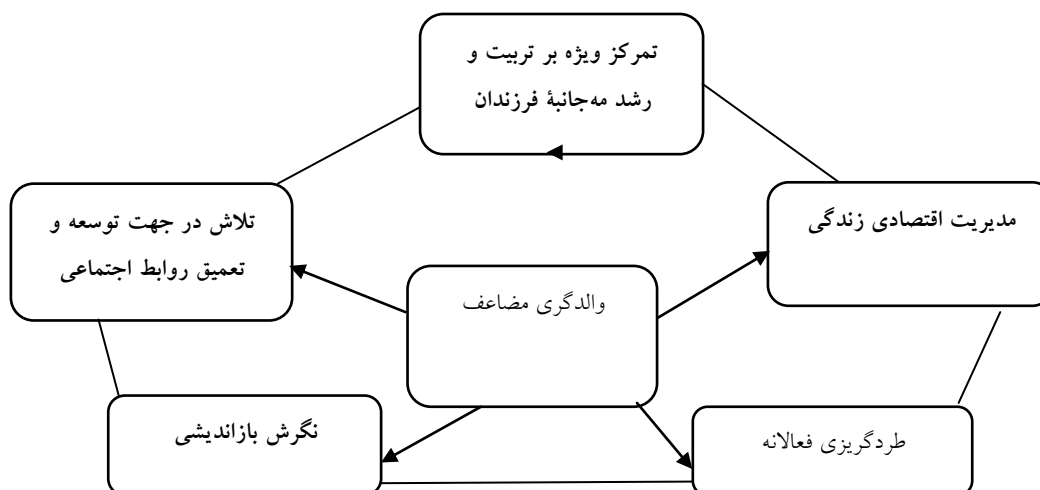
تلاش در جهت توسعه و تعمیق روابط اجتماعی

مواظبت از فرزندان در محیط بیرون- کمک به استقلال فرزندان در خانه- دوست و رفیق بودن با بچه‌ها- ایجاد حس مسئولیت پذیری در فرزندان- خوش بینی به آینده- تلاش برای رسیدن به اهداف- عوض کردن شرایط زندگی با کنش مثبت- افزایش اعتماد به نفس بچه‌ها - مشاوره دادن به آنها درباره مسائل مختلف- ایجاد روحیه قوی بودن و جنگندگی در جامعه- صحبت کردن درباره مسائل اجتماعی و روانی- کم کردن زمان استراحت و وقت گذاشتن برای بچه‌ها- کنترل کردن عصبانیت در تعامل با فرزند- رفت و آمد با اعضای خانواده و دوستان- رفتن به منزل دوستان، اقوام و تعامل با آنان

= انرژی گرفتن از حال خوب فرزندان- اختصاص دادن زمان زیادی به آنها برای تعامل- اجازه اظهار نظر کردن- اجازه حق انتخاب- برخورد کردن با بچه‌ها مثل جوان‌های امروزی -

آماده کردن فرزندان برای ورود به اجتماع- داشتن

- استقلال عمل -
 همراهی مادرانه برای رسیدن به اهداف.
 پذیرش نقش دوگانه؛
 مادری توأم با پدرانگی؛
 الگوسازی‌های مردانه مادرانه؛
- پسرکردن خلأ پدرانگی؛
 مقابله با تفاوت‌های اجتماعی؛
 مقابله با ذهنیت‌های منفی خانواده تک‌والد؛
 کنار آمدن با نبود پدر؛
 برطرف کردن نیازهای مالی - عاطفی؛
- از خودگذشتگی مادرانه؛
 تلاش برای حفظ روحیه فرزندان؛
 تکیه‌گاه امن و مطمئن بودن؛
- رفع نیازهای اساسی؛
 تأمین نیازهای ثانویه (نیاز به عشق و محبت)؛
 ایجاد محیط شاد و فرح‌بخش؛
 وابستگی دوچندان به مادر؛
- لذت بردن از زندگی؛
 تفریح کردن و خوش گذرانی؛
- وقت گذاشتن برای اوقات فراغت؛
 ایجاد فضای شاد در خانواده؛
 ردوبدل کردن انرژی‌های مثبت؛
 سرمایه‌گذاری برای پیشرفت تحصیلی؛
 توجه به مهارت‌آموزی فرزندان؛
 توجه به فعالیت‌های ورزشی - هنری؛ پرورش
 علایق فرزندان؛
 تشویق، انگیزه‌ای برای موفقیت.
- به آرزوها - اجازه انجام دادن کارهای شخصی و داشتن
 استقلال عمل - انجام دادن خریدهای شخصی.
 پذیرش نقش پدر و مادر - انجام نقش پدرانگی - بر
 عهده گرفتن نقش مادرانگی، حمایت از بچه‌ها در
 نقش پدر -
 تلاش برای احساس نکردن فقدان پدر - از بین بردن
 حس متفاوت بودن به دیگران - خجالت‌ناکشدن از
 تعامل با دیگران - سعی در کاهش تفاوت با فرزندان
 دارای پدر - تلاش برای همپایه کردن فرزندان با دیگر
 بچه‌ها - مقابله با ذهنیت تفاوت بزرگ شدن در خانواده
 تک‌والد - آمادگی پذیرش و کنار آمدن با شرایط
 موجود - احساس کمبود داشتن در رفع نیازها -
 خشتی کردن حس تفاوت و گوشه‌گیری - تلاش برای
 مقابله با حس کمبود فرزندان - روحیه دادن به
 فرزندان - پشت سر گذاشتن پستی و بلندی‌های زندگی
 به‌خاطر آنان - کم‌نگذاشتن برای آنان - گذشتن از
 نیازهای خویش به‌خاطر فرزندان - کم‌نگذاشتن برای
 فرزند - تلاش برای عقده‌ای نشدن فرزند -
 برآورده کردن خواسته‌ها در حد توان - تلاش برای یک
 تکیه‌گاه امن و مطمئن بودن - گوش کردن به
 درد و دل‌های آنها - مرور خاطرات گذشته - رفتن به
 جاهای دیدنی - رفتن به پارک، کافی‌شاپ و سینما -
 وقت گذراندن با دوستان - رفتن به اردو با دوستان -
 رفتن به زیارت با بچه‌ها - توپ‌بازی کردن -
 آب‌بازی کردن با بچه‌ها - پیاده‌روی خانوادگی -
 دوچرخه‌سواری کردن - تأمین خوراک و پوشاک
 خوب - تفریحات بیرونی بهتر - گرفتن جشن تولد -
 دعوت کردن از جمع دوستان = پاساژگردی - منزل
 اقوام - انجام بازی‌های کامپیوتری - رفتن به
 مسافرت‌های دسته‌جمعی - خریدن اسباب‌بازی -
 گذراندن اوقات فراغت با دوستان - خرید لباس -
 ایجاد فضای شاد و صمیمی در منزل - افزایش نشاط
 و هیجان زندگی - گوش دادن به موسیقی‌های شاد -
 شاد کردن محیط خانواده - فرستادن به کلاس‌های
 تقویتی - نقاشی - بافتنی - کلاس زبان - انجام کارهای
 هنری - ثبت نام در کلاس‌های هنری - کلاس‌های
 ورزشی - رفتن به کلاس موسیقی برای حفظ روحیه -
 رفتن به کلاس‌های مهارت‌آموزی و فنی حرفه‌ای -
 توجه به پیشرفت آنها - خریدن کامپیوتر و گوشی
 برای فرزندان - خریدن جایزه - تشویق کردن بچه‌ها
 در منزل و مدرسه.

نمودار ۱- شبکه مفهومی زنان سرپرست خانوار و شادمانی خانواده به‌مثابه والدگری مضاعف

Fig 1- Conceptual network of data research

والدگری مضاعف

تمام سعی و تلاش مادرائه خویش را به کار می‌گیرند تا نیازهای همه‌جانبه فرزندانشان را برآورده کنند و از نیازهای مالی گرفته تا نیازهای عاطفی، آموزشی، روحی- روانی و... را حل و فصل کنند. آنان بیان داشتند که همه این کارها را انجام می‌دهند تا فرزندانشان شاد و سرحال باشند و کمبودی در زندگی احساس نکنند، به‌خصوص خلأ پدرانگی را.

در جامعه ما، مادربودن و مادرانگی بسیار مقدس و بااهمیت است، مادران همواره در طول زندگی فرزندانشان به آنان کمک می‌کنند و از جان خویش برای شادی و خوشحالی آنان مایه می‌گذارند؛ زیرا مادر با توجه به اینکه مسئولیت کارهای درون خانه را بر عهده دارد، زمان بیشتری را نسبت به پدر خانواده با فرزندان خویش می‌گذراند، بیشتر به بچه‌ها وابسته است و درواقع یک دل‌بستگی متقابلی بین آنان وجود دارد. در این بین برخی مادران سرپرست خانوارند و پدر و مرد خانواده به هر دلیلی حضور ندارد و مادر مجبور است که بچه‌ها را به تنهایی بزرگ کند و بار مسئولیت را بر دوش بکشد، این مادر درواقع باید نقش دوگانه پدری و مادری را بپذیرد و مسئولیت‌های هر دو را ایفا کند تا فرزندانش احساس تنهایی و بی‌پناهی نداشته باشند. بنابراین، زمینه‌های اجتماعی مثل طلاق و یا از دست دادن شوهر به هر دلیلی، فقر و مسائل اجتماعی جدی برای خانواده به همراه می‌آورد. در اینجا مادر است که باید در مقابل این همه فشار و مشکل مسائل را مدیریت کند، به عبارتی هم نقش پدر و هم نقش مادر را داشته باشد. بدیهی است در جامعه ما مسائل مادی و فقر مهم‌ترین مسئله است و نقش والدگری مضاعف مادر را تحت تأثیر جدی خود قرار می‌دهد. به همین جهت، مادران پژوهش حاضر بیان داشتند

«من به‌عنوان یه مادر سعی می‌کنم خیلی باهاشون حرف بزنم، سعی می‌کنم با دوتا بچه‌هام خیلی رفیق باشم، علاوه بر اینکه مادر هستم پدرشونم باشم، پدر هستم رفیق باشم» پاسخگوی ۶، ۴۴ ساله و دارای دو فرزند
 «از وقتی همسر من رو از دست دادم هم شدم مادر هم شدم پدر. سعی کردم جوری زندگی کنم که کمبود پدر رو احساس نکنند. زندگی خیلی سخته، خیلی باید از پستی بلندی‌ها بگذری که بچه‌ها رو خوشحال کنی، به زندگیشون سروسامان بدی. من مثل پدر بودم خیلی براشون زحمت کشیدم، خیلی کارکردم و خیلی جاها آنها را بردم و زندگی رو خیلی براشون آسون گرفتم که احساس کمبود نکنند، هر کاری که یه پدر و مادر برا بچه‌هاشون می‌کنن منم سعی کردم انجام بدم» پاسخگوی ۱، ۴۷ ساله و دارای سه فرزند

درواقع این مادران، بیشتر از زنانی که همسر دارند برای خانواده وقت می‌گذارند؛ زیرا زن متأهل همسرش را کنار خویش دارد و فرزندانش پدر دارند و برخی نیازهای عاطفی و اقتصادی آنان با حضور پدر جبران می‌شود و مادر نیز

خانوار شدن درگیر آن شده‌اند. آنان می‌خواهند که یک زن و یک مادر قوی از خود بسازند و همواره نسبت به آینده امیدوار و خوش‌بین باشند و تسلیم شرایط موجود نشوند، همچنین روحیه تسلیم‌ناپذیری خویش را تقویت کنند و با رفتن به کلاس‌های روان‌شناسی و خودشناسی می‌خواهند به خودسازی درونی خویش بپردازند، آنان سعی می‌کنند که جلوی فرزندانشان روحیه خویش را حفظ کنند تا اثر منفی بر بچه‌ها باقی نگذارند. در واقع آنان با این فعالیت‌ها به دنبال افزایش اعتمادبه‌نفس خود و همت مضاعف برای ساختن زندگی خود و فرزندانشان و حفظ آنانند.

«بعد از جدایی از همسر که قبلاً کلاس ترک اعتیاد می‌بردمش خودم کلاس‌های اونا رو رفتم، قدم و سنت کار کردم، کلاس‌های خودشناسی اعتمادبه‌نفس رفتم تونستم با این شرایط کنار بیام و خدا روشکر الان زندگی خوبی دارم، بچه خوبی دارم و خدا روشکر، مشکلات روحی روانی هم چند سال اول خیلی مشکلات داشتم، خیلی زجر کشیدم، ولی خدا روشکر با این کلاس‌هایی که رفتم تونستم روحیهام رو حفظ کنم و اینکه نباید بگیم شرایط بده و دست روی دست بگذاریم، باید به هر طریقی شده زندگی‌مونو بسازیم» پاسخگوی ۲، ۲۸ ساله، دارای یک فرزند

با وجود پذیرش نقش پدری و مادری به صورت توأمان، باید مشکلات زندگی را بر دوش بکشند و سعی کنند که هر مسئله‌ای به وجود می‌آید آن را حل و فصل کنند تا زندگی‌شان آسیب نبیند. در واقع آنان می‌خواهند به‌عنوان یک زن بدون سرپرست روی پای خویش بایستند؛ در نتیجه علاوه بر انجام کارهای بالا، سعی می‌کنند که معنویات را در خویش تقویت و برای حل مشکلات به خداوند تکیه کنند، زیرا آنان اراده قوی برای حل مشکلات دارند. مسئله بعدی این است که زنان می‌خواهند با این شرایط جدید و پذیرش نقش سرپرست خانوار خود را وفق دهند و سعی کنند که زندگی و شرایط موجود را آسان بگیرند تا خود و فرزندانشان خیلی اذیت نشوند. مسئله مهم برای همه آنان این بود که شکرگذار سلامتی خویش بودند و از خداوند می‌خواستند که فقط به آنان سلامتی عطا کند تا بالای سر فرزندان خویش باشند و

وظایف خود را در قبال فرزندان انجام می‌دهد؛ اما مادر سرپرست خانوار ناچار است که نقش و الگوهای پدری و مادری را با هم بپذیرد و برای فرزندانش از خود گذشته‌گی کند، همان‌طور که بیان کردند او مجبور است که برای رفع نیازهای اقتصادی خانواده حتماً شاغل باشد، در کنار آن با انگ و برچسب‌های فرهنگی ناشی از زن سرپرست و تنه‌بودن مبارزه کند، همچنین برای قوی‌کردن خویش به خودسازی درونی بپردازد تا با حفظ روحیه و تجدیدقوا، زندگی فرزندانش را تأمین کند. مسئله بعدی بحث رفع نیازهای عاطفی بچه‌هاست که مادر مجبور است زمانی را به صحبت کردن با فرزندان و گذراندن اوقات فراغت آنان و... بگذراند، همچنین آنان را برای ورود به اجتماع نیز آماده کند، به نیازهای آموزشی و مهارت‌آموزی آنان نیز توجه کند؛ زیرا در نبود پدر وظایف مادر دوچندان شده است و مادران پژوهش حاضر بیان داشتند که همه این کارها را انجام می‌دهند تا بچه‌ها همواره شاد و خوشحال باشند و روحیه خود را از دست ندهند. این مسئله با بحث شادی زودگذر متفاوت است که نشان از کارهایی دارد که مادر برای فراغت فرزندش انجام می‌دهد. پژوهش حاضر به بحث شادکامی اصیل توجه می‌کند و سعی می‌شود که از نگاه زنان، بحث عاطفی - شناختی - اجتماعی - فرهنگی - اقتصادی آن مطالعه شود که مادران با یک نگاه همه‌جانبه به زندگی خود و خانواده‌شان همه کارهای گفته‌شده را فقط برای شادکامی فرزندانشان انجام می‌دهند؛ زیرا اگر این‌گونه نبود، حجم این همه فشار را کم می‌کردند که در پژوهش حاضر تحت عنوان «والدگری مضاعف» مطرح شد.

نگرش بازاندیشانه

بازاندیشی همان‌گونه که گیدنز نیز بیان می‌کند در همه حوزه‌های زندگی روی می‌دهد، زنان سرپرست خانوار نیز، سعی می‌کنند برای مقابله با مشکلات زندگی و ایجاد شادکامی برای فرزندانشان، ابتدا حال خودشان را تغییر بدهند و از شرایط بد روحی خلاص شوند که بعد از سرپرست

طردگریزى فعالانه

زنان پژوهش مذکور، بعد از دست دادن همسر خویش و پذیرش نقش جدی سرپرست خانوار، احساس تنهایی و غبن داشتند، زیرا برخی از آنان حمایت‌های خانواده خویش و خانواده همسر خود را از دست داده بودند، با توجه به اینکه جدا زندگی می‌کردند و یا از همسر خود جدا شده بودند برای خانواده‌هایشان پذیرفتنی نبود، در نتیجه آنان مجبور بودند فرزندان خود را به تنهایی بزرگ کنند. این گروه احساس طرد شدن از طرف خانواده خود، پدر و مادرشان را تجربه می‌کردند و تمام سعی خود را به کار می‌بردند که لاقبل با اعضای خانواده و یا دوستانشان ارتباط برقرار کنند تا نوعی جایگزین و حمایت بیرونی را به جای حمایت خانواده پیدا کنند؛ زیرا از نظر آنان این حمایت‌ها و تعاملات با خانواده، باعث افزایش روحیه و شادکامی اعضای خانواده می‌شود و بار مشکلات زندگی را کم می‌کند. در واقع آنان نوعی طردگریزى فعالانه را دنبال می‌کردند تا شادکامی فرزندانشان را افزایش دهند و با راهبردهای مختلف سعی می‌کردند که با روابط اجتماعی و حمایت عاطفی-مالی خانواده فرزندانشان را خوشحال کنند.

«من چون خودم ازدواج کردم و حرف پدر و مادرم رو قبول نکردم و بعد هم جدا شدم، دیگه چندساله ندیدمشان منو طرد کردن، ولی یک داداش دارم که ایشون هم یزد زندگی می‌کنند. حالا گاهی با برادرم رفت‌وآمد می‌کنیم و این هم البته دور از چشم پدر مادرم یعنی داداشم نمی‌ذاره که پدر مادرم متوجه بشوند، ولی حالا خداروشکر، خداروشکر حمایتی از جانب برادرم دارم» پاسخگوی ۳، ۳۷ ساله و دارای یک فرزند

اما گروه دیگری از زنان نیز بودند که بعد از پذیرش نقش سرپرست خانوار، حمایت‌ها و همراهی اطرافیان و خانواده را داشتند و پدر خودشان با دلسوزی‌های پدرانه سعی داشت که مراقب نوه‌های خود باشد و با پیگیری مسائل فرزندان به آنان کمک کند، در واقع پدر بزرگ خانواده سعی داشت نقش پدر را برای نوه‌هایش ایفا کند تا آنان کمبود پدر را کمتر احساس کنند. خانواده این زنان سعی می‌کردند با دادن روحیه کار و زندگی، فرزندان را به زندگی خوش‌بین و امیدوار کنند تا

کار و فعالیت اقتصادی داشته باشند تا زندگیشان آسیب نبیند؛ زیرا بدون وجود مرد و پدر برای فرزندانشان، خانواده را تنها می‌دیدند که باید یک‌تنه آن را مدیریت کنند.

آنان سعی می‌کردند افرادی که انرژی‌های منفی به آنان می‌دهند و یا روحیه‌شان را متزلزل می‌کنند از زندگی‌شان کنار بگذارند و حذف کنند تا روحیه و شادکامی خانواده‌شان آسیب نبیند. همچنین با توجه به کارهای طولانی مدت در بیرون از منزل، سعی می‌کردند وقتی که از محل کار به خانه برمی‌گردند، خستگی محل کار را با خود به همراه نبرند و اگر ناراحتی از محیط کار و شرایط زندگی دارند قبل از رفتن به خانه خود را تخلیه کنند، مثلاً به پارک بروند و با گریه کردن سعی در تجدید قوا و تقویت روحیه خویش کنند تا ضعف روحیه خود را در مقابل فرزندانشان پنهان کنند. در واقع این زنان، بیان می‌کنند برای ایجاد شادکامی فرزندان، ابتدا باید از سطح فردی و خودشان شروع کنند و با بازاندیشی در روحيات خود و قوی شدن، فرزندان و خانواده را شاد نگه‌دارند؛ زیرا باروحيه‌ای خسته نمی‌تواند حال و هوای بچه‌ها را عوض کند. آنان برای خوشحالی فرزندانشان هر کاری می‌کنند.

«وقتی جدا شدیم از هم واقعاً به مدت یکی دو ماه افسرده شده بودم، ولی سعی می‌کردم توی خودم بریزم، سعی می‌کردم تایمی که سرکار هستم بغضم اونجا بشکنم و نیام توی خونه و جلوی دخترم خودم رو افسرده نشون بدم و سعی می‌کردم حالا یا وقتی تو حموم می‌رفتم یا مثلاً سرویس بهداشتی می‌رفتم، اونجا بغض، چیزی دارم اونجا خودمو آرام می‌کردم و سعی کردم جلوی دخترم حالت افسردگی که داشتم رو نشون ندم» پاسخگوی ۸، ۴۰ ساله و دارای سه فرزند

«وقتی از سرویس پیاده می‌شدم یک ساعتی تو خیابون می‌چرخیدم و تنها می‌شدم و گریمو می‌کردم و به دخترم زنگ می‌زدم که اضافه کاری و ایسادم دیرتر میام خون. خودم رو خالی می‌کردم، بعد می‌رفتم خونه که مثلاً دخترم متوجه نشه که من روحیه‌ام رو باختم، سعی می‌کردم از خودم یک زن قوی بسازم» پاسخگوی ۲۰، ۳۷ ساله و دارای یک فرزند

محیط بیرونی باعث احساس تنهایی و طردشدن زنان می‌شود، از نظر آنان حتی برخی همسایه‌ها و اقوام نیز نگاه خوبی با آنان ندارند و همه تعاملات آنان را زیر نظر دارند، از لباس پوشیدن تا روابط اجتماعی، کار و ... احساس می‌کنند که همواره خود و فرزندان‌شان زیر ذره‌بین نگاه افراد قرار دارند که باعث می‌شود احساس شادی و سرزندگی آنان را سرکوب کند.

«من توی شهر غریب زندگی می‌کنم، درسته که شهر خود آدم خیلی خوبه کنار دوست و فامیل خیلی خوبه، ولی من شهر غریب انتخاب کردم به خاطر حرف مردم من خیلی جوان بودم که شوهرم رو از دست دادم، به خاطر اینکه مردم پشت سرم حرف نزنن و بچه‌هام آرامش داشته باشند و حرف‌های مردم روی آنها اثر بد نداره شهر دیگه رو برای زندگی انتخاب کردم تا حرف مردم به زندگیم لطمه نزنه، روحیه بچه‌هام خراب نشه، بله باید زندگیو ساخت حالا یا توی شهر خودت یا هر جای دیگه غریبی خیلی مشکلات داره، ولی من غریبی رو به وطنم و شهرم ترجیح دادم»
پاسخگوی ۱۴، ۴۵ ساله و دارای سه فرزند

این زنان بیان می‌داشتند که به دلیل سرپرست بودن مجبور به کارکردن و شاغل شدن‌اند، اما برای پیدا کردن شغل بسیار اذیت می‌شوند و بعد از پیدا کردن شغل نیز همکاران او نگاه منفی به این زنان دارند و با رفتارهای خویش سعی می‌کنند که به حریم خصوصی آنان وارد شوند، آنان به این زنان نگاه جنسیتی همراه با سوءاستفاده دارند، اما آنان در همان برخورد اول سعی می‌کنند که با افراد مزاحم به‌طور قاطع برخورد کنند و از حریم خصوصی خویش مواظبت کنند. برخی مجبورند که شغل خود را ترک کنند، زیرا بیان می‌کردند که صاحب‌کار، رفتارهای بقیه را کنترل نمی‌کند؛ در نتیجه این زنان با محدود شدن تعاملات، چه در حیطه کاری و چه در حیطه اجتماعی مواجه‌اند؛ در واقع همه این نوع رفتارها به دلیل نگاه‌های مغرضانه فرهنگی است که داغ ننگ و برچسب زدن سرپرست خانوار و مسائل مرتبط با آن را ایجاد و به آنان تحمیل می‌کند. در واقع برخی از این زنان با دوری کردن از این فرهنگ و مهاجرت سعی می‌کنند که به شادکامی فرزندان‌شان خللی وارد نشود و برخی دیگر نیز سعی می‌کنند که این ناراحتی‌های ناشی از داغ ننگ را کنترل کنند تا بچه‌ها متوجه

برای فرزندان‌شان مادری کنند، این زنان نیز تمام سعی و تلاش خویش را به کار می‌گرفتند تا حمایت‌های خانواده را حفظ کنند و آنها را از دست ندهند، زیرا آنان بعد از نبود همسر، خانواده خود را به‌مثابه حامی نگاه می‌کنند و سعی می‌کنند تا حمایت آنان را داشته باشند. در واقع این زنان همه این حمایت‌ها را برای حفظ نشاط فرزندان خود به کار می‌گرفتند تا بچه‌هایشان احساس تنهایی و ناراحتی نداشته باشند.

«خانوادم برای پیدا کردن کار خیلی بهم کمک کردن و روحیه دادن، وقتی که سرکار بودم بچه‌ها رو می‌گذاشتم خونه بابام، اونها هم خیلی دوست داشتند که اونجا بمونند، مخصوصاً زمانی که بابام می‌رفتند مدرسه دنبال بچه‌ها اصلاً یک حس دیگه‌ای داشتند، یک حس خیلی خوبی داشتند چون بچه‌ها رو می‌دیدند که باباشون میاد دنبالشون، بچه‌های منم وقتی که آقا جونشون می‌رفت دنبالشون یک ذوق دیگه‌ای داشتند، من سعی می‌کنم این حمایت‌ها رو حفظ کنم» پاسخگوی ۱۱، ۳۸ ساله و دارای دو فرزند

استیگمای ناشی از فرهنگ

زنانی که به هر دلیل به تنهایی با فرزندان خود زندگی می‌کردند و عنوان زن سرپرست خانوار را با خود حمل می‌کردند، با مشکلات بسیاری مواجه بودند که فرهنگ جامعه مدنظر بر آنان تحمیل کرده بود، در واقع این همان استیگمای مدنظر گافمن (۱۳۸۶) است که از فرهنگ جامعه نشأت می‌گیرد و ساخته و پرداخته و بر افراد تحمیل می‌شود و شادمانی افراد را متأثر می‌کند.

آنان به دلیل حرف‌های اطرافیان و دوری از انگ و برچسب خوردن، سعی می‌کردند که محیط زندگی خود را عوض کنند، زندگی در غربت را به زندگی در موطن خویش ترجیح می‌دادند، زیرا از نظر آنان این صحبت‌ها، بر آرامش زندگی آنان و فرزندان‌شان اثر سو می‌گذارد و روحیه فرزندان‌شان و شادی آنان را به هم می‌ریزد. از نظر آنان، اعضای جامعه به زن مطلقه و تنها نگاه بدی دارند، آنان به هر طریقی سعی در خنثی کردن این انرژی‌های منفی دارند. در محیط جامعه نیز نگاه‌های بد و مغرضانه اعضای جامعه به زن سرپرست، بسیار زیاد است. این حجم از فشارهای ناشی از

این شرایط نشوند و روحیه شادی خود را داشته باشند. «من اوایل که دنبال کار می‌گشتم خیلی سخت بود و خیلی اذیت شدم، مثلاً مصاحبه کاری که می‌گفتن تو تلگرام و اینا رزومه بفرستم، وقتی رزومه می‌فرستادم و چت می‌کردم می‌پرسیدن متأهلی یا مجرد، مجبور بودم بگم مطلقه هستم بعد یه عده‌ای بهم می‌گفتن عکس قدی بفرست یا عکس چهره بفرس و نگاه‌هایی که بهم می‌کردن خیلی سخت بود، کار پیدا کردن هم حالا می‌گم که اینجا قطب صنعتی کشور است و کار زیاده، ولی از نظر ذهنی مردم ما واقعاً مریض‌اند، اینو بهترتون بگم که واقعاً این جوری‌اند و من برای کار خیلی کارخونه‌ها رو رفتم و خیلی دیده‌ها رو نسبت به خودم دیدم» پاسخگوی ۱۱، ۳۸

ساله و دارای دو فرزند

«این شرایط گرانی که الان اومده خیلی سخته، کار خیلی سخت پیدا میشه و سن منم زیاده و به قول معروف سیکل قدیمو دارم و تا پنجم ابتدایی خوندم، کار خوبی به من نمی‌دهند مجبورم به هر کاری دست بزنم. باید خیارشور و ترشی درست کنم و خیاطی و قلاب بافی کنم، هرکاری بهم پیشنهاد می‌کنند باید قبول کنم و نمی‌ذارم هیچ شرایطی روی بچه‌ها تأثیر منفی بذاره و خودمو بازندگی وفق می‌دهم که از پشش بریام، به خودمو بچه‌ها زیاد سخت نمی‌گیرم». پاسخگوی ۴، ۵۰ ساله و دارای ۴ فرزند

مسئله مهم بعدی برای زنان سرپرست این است که برخی از آنان به جای کارهای بدون مهارت و با مزد کم، سعی کرده‌اند که مهارت‌آموزی داشته باشند، مثلاً کارهایی مانند آرایشگری را یاد بگیرند و بعد با حمایت سازمان‌های تحت پوشش به خوداشتغالی برسند و خودکفا شوند و حتی به دیگران نیز آموزش دهند. آنان بیان داشتند که از زمان رسیدن به خوداشتغالی وضعیت زندگی آنان تغییر می‌کند و حتی بهتر و راحت‌تر نیازهای بچه‌ها را پاسخ می‌گویند و شادکامی خانواده‌شان افزایش می‌یابد. آنان از همان ابتدا به فرزندانشان آموزش می‌دهند که به دنبال مهارت‌آموزی باشند و بعد از زمان مدرسه، زمانی را در کنار کسی به یادگیری یک حرفه بگذرانند تا هم کمک خرج زندگی باشند و هم برای آینده خود پس‌اندازی داشته باشند، به‌خصوص در زمان بیماری کووید ۱۹ و تورم و مشکلات اقتصادی متعاقب با آن، برای آنان مشکلات اقتصادی افزایش یافته است. بسیاری از آنان سعی می‌کنند که جزئی و دانشجویی خرید روزانه را انجام دهند و از نیازهای خود می‌گذرند تا نیازهای فرزندانشان را تأمین کنند. در نتیجه آنان سعی می‌کنند که با این کارها هم فشار مشکلات اقتصادی را کاهش دهند و هم با برنامه‌ریزی به خورد و خوراک و دخل و خرج زندگی برسند.

«جایی پیش یک خانم آرایشگر که تمیز کنم که بهم گفت بیا کار یادت میدم کار میدم دستت بعدم من شروع کردم کارهای پوست و زیبایی و اپیلایسیون و کارهای

مدیریت اقتصادی زندگی

زندگی بدون سرپرست برای زنان تنهایی که مجبورند خودشان نقش هر دو والد را بپذیرند و مسئولیت‌های چندگانه‌ای را برای گذران زندگی بر عهده بگیرند بسیار سخت و طاقت‌فرساست، اما عشق به زندگی و فرزندان برای سروسامان دادن به آنان، زنان را وادار می‌کند که به‌راحتی این دو نقش را با هم به پیش ببرند. مسئله مهم و اصلی، بحث مسائل اقتصادی زندگی است که زن سرپرست را وادار می‌کند حتماً شغلی برای خویش دست‌وپا کند و هیچ‌وقت نمی‌تواند فقط کار خانه‌داری بکند و فعالیت بیرون را کنار بگذارد، زیرا برای گذران زندگی با مشکل مواجه می‌شود. این زنان مجبورند که به اجتماع وارد شوند، زیرا دوست ندارند که از لحاظ اقتصادی به خانواده متکی باشند و عزت‌نفس آنان اجازه این کار را نمی‌دهد، آنان برای پیدا کردن یک شغل ثابت تلاش می‌کنند و در کنار آن نیز فعالیت‌های جانبی (دو شغله بودن) مانند، کار ترجمه، بافتنی، ترشی درست کردن و... انجام می‌دهند تا به استقلال اقتصادی دست یابند. حتی سعی می‌کنند که پس‌اندازی نیز داشته باشند و مثلاً یک ماشین بخرند تا راحت‌تر به اوقات فراغت فرزندانشان برسند و آنان را شاد نگه دارند. آنان علاقه دارند که مستقل زندگی کنند و در کنار خانواده نباشند تا فرزندانشان هم احساس راحتی و

خانوار و خانواده آنان که تا حدودی احساس تنهایی و طردشدگی را تجربه می‌کنند. در نتیجه مادران سعی می‌کنند که به روابط و تعاملات اجتماعی و فردی فرزندانشان بها بدهند و به آن توجه کنند. مثلاً برخی از زنان بیان داشتند زمانی که با فرزندانشان بیرون می‌روند، سعی می‌کنند مانند یک پدر مواظب بچه‌هایشان باشند تا کسی آنان را اذیت نکند. آنان به فرزندانشان اجازه می‌دهند که کارهای شخصی‌شان را خودشان انجام بدهند و اگر خریدی دارند و یا برای رفتن به مدرسه، باشگاه و... آزادی عمل داشته باشند تا برای ورود به اجتماع آماده شوند و حس مسئولیت‌پذیری در آنان افزایش یابد. آنان حتی سعی می‌کنند در انجام فعالیت‌هایشان در منزل نیز استقلال عمل داشته باشند تا بعداً از پس مشکلات زندگی بر بیایند و قوی و محکم باشند.

«هرچی که بزرگ‌تر می‌شدند سعی می‌کردم بیشتر اونها رو وارد اجتماع بکنم، براشون موبایل خریدم از اینترنت استفاده کردند، دیگه کم‌کم کارهای شخصی و خریداشونو خودشون انجام می‌دادند، خودشون بیرون می‌رفتند، مغازه می‌رفتند، حتی زمان‌هایی هم که من خسته می‌شدم اونا به من روحیه می‌دادند». پاسخگوی ۱۸، ۴۰ ساله و دارای دو فرزند

مادران سعی می‌کنند با فرزندانشان یک نوع رفاقت مادرانه برقرار کنند تا اگر مشکلی، صحبتی، دردودلی و مسئله‌ای دارند راحت با مادر خویش در میان بگذارند و با کنش‌های مثبت و صحبت‌های امیدوارکننده آنان را به آینده خوش بین می‌کنند. این صحبت‌ها و استقلال عمل باعث افزایش اعتمادبه‌نفس فرزندان می‌شود و بعداً در محیط اجتماع، کمک‌کننده آنان خواهد بود. مادران سعی می‌کنند اهداف فرزندانشان را شناسایی کنند و برای رسیدن به آنها، به فرزندانشان کمک کنند و اگر مشکل یا مسئله‌ای در حیطه درسی، روابطی و عاطفی دارند به آنان آموزش و مشاوره بدهند تا راحت‌تر با مشکل خود کنار بیایند و بعداً اگر در جامعه مشکلی برایشان پیش آمد، راحت‌تر با آن کنار بیایند و توانایی کمک‌گرفتن از دیگران و تعامل با افراد دیگر را داشته باشند. آنان حتی زمانی را در منزل به بحث و گفت‌وگو درباره مسائل مختلف می‌گذرانند و سعی می‌کنند که

آرایشگری. بعد از یک مدت طولانی هم حدود شش هفت ماه شد که کار رو کامل یاد گرفتم رفتم زیر نظر پوشش کمیته، کمیته هم گفت اول باید یه جایی رو بزنی واسه آرایشگاه، ماهم میایم حمایت می‌کنیم، اومدم این ور اون ور گشتم و به هر حال یک سالن پیدا کردم که رهنشو کمیته داد، چک هاشم کمیته». پاسخگوی ۱۶، ۴۰ ساله و دارای یک فرزند

«گرانی خیلی روی زندگی ما تأثیر گذاشته و من مثلاً میوه‌فروشی میرم، به نام از هر چیزی مثلاً پیاز یک کیلو بردارم که نمی‌شد، وقتی که میرم برای کارت کشیدن می‌گن خانم مثلاً شصت هزار تومان شده، مجبور میشم مثل خونه دانشجویی خرید کنم مثلاً دوتا سیب بردارم، دوتا پیاز چهارتا گوجه، حالا هلو بردارم حالا برم توی میوه‌ها بگردم چیزی که ارزون تره رو بردارم». پاسخگوی ۷، ۴۵ ساله و دارای ۴ فرزند

برخی از این زنان که تحصیلات آکادمی داشتند، به دنبال ادامه تحصیل بودند تا در شغل خود ترفیع رتبه بگیرند و به سمت بهتری دست یابند. آنان همین پیدا کردن شغل را بعد از سرپرست شدن، نقطه عطف زندگی خود بیان می‌کنند که شاغل شدن باعث کمتر شدن مشکلات اقتصادی آنان می‌شود و راحت‌تر نیازهای فرزندانشان را پاسخ می‌گویند. در واقع همه صحبت این زنان این بود که به دلیل نیازهای فرزندانشان و ناراحت نشدن آنان و از دست دادن روحیه‌شان، حاضرند این از خودگذشتگی‌ها را داشته باشند تا فرزندانشان را شاد و سرحال نگه دارند. با این حجم از کار به نیازهای مادی-آموزشی- فراغتی آنان پاسخ بگویند تا همواره شادکام باشند و کمبود پدر را احساس نکنند.

«لطف خدا و به کمک بچه‌ها توانستم تو مرکز کار پیدا بکنم که این نقطه عطفی بود در زندگی من و باعث می‌شد که مشکلاتم از نظر اقتصادی کمتر بشه و بچه‌ها هم بزرگ‌تر شده بودند». پاسخگوی ۱۱، ۳۸ ساله و دارای دو فرزند

تلاش در جهت توسعه و تعمیق روابط اجتماعی

همان‌گونه که هابر ماس بیان می‌کند تعاملات اجتماعی برای همه انسان‌ها ضروری است، به خصوص برای زنان سرپرست

کمبود پدر را احساس نکنند و در رفع نیازهایشان با مشکلی مواجه نشوند. فرزندان ممکن است احساس کنند با بچه‌های که پدر دارند متفاوت‌اند و در تعاملاتشان دچار مشکل و احساس خجالت و ناراحتی شوند، این شادی آنان را تحت تأثیر قرار می‌دهد، مادر سعی می‌کند این احساس تفاوت را از بین ببرد، تمام تلاش خویش را در رفع نیازهایش به کار می‌گیرد تا احساس همپایه‌بودن با بچه‌های دیگر را داشته باشد و با ذهنیت‌های منفی و تفاوت بزرگ شدن در خانواده تک‌والد مقابله کند که جامعه ایجاد می‌کند و با اعتمادبه‌نفس با شرایط موجود کنار بیایند و آن را مانع پیشرفت خود احساس نکنند. مادر برای شادی فرزندانش سعی می‌کند فرزندان را با بچه‌های دیگر تعامل داشته باشد و از حس تفاوت و گوشه‌گیری آنان بکاهد تا شاد و سرحال باشند و به آنان روحیه امیدواری بدهد که هیچ تفاوتی بین آنان و دیگر بچه‌ها نیست؛ درواقع همه این کارهای مادر برای شادی و حفظ روحیه بچه‌هایش است. درواقع مادر با برطرف کردن نیازهای عاطفی مالی فرزندان خود، مانند همیشه از خود گذشته‌گی مادرانه را به نمایش می‌گذارد و سعی می‌کند یک تکیه‌گاه امن و مطمئن برای فرزندان باشد.

«تا جایی هم که در توانم بود خواسته‌هاشون رو فراهم کردم که فکر نکنند چون پدر ندارند پس با بقیه بچه‌ها، با هم سن و سالشون و با بچه‌های فامیل خیلی فرق می‌کنند و چون اون‌ها پدر دارند پس می‌توانند شاد باشن و اسباب‌بازی داشته باشند و به مسافرت بروند و خوش بگذرانند. سعی من این بود که این کمبودها رو نداشته باشند و احساس متفاوت بودن نکنند، گوشه‌گیر نباشند، توی جمع باشند با بچه‌ها باشند، بگویند، بخندند و اون‌ها خوش بگذروند و هرچی که بزرگ‌تر می‌شدند سعی می‌کردم بیشتر اون‌ها رو وارد اجتماع بکنم، براشون موبایل خریدم از اینترنت استفاده کردند. دیگه کم‌کم کارهای شخصی و خریداشونو خودشون انجام می‌دادند، خودشون بیرون می‌رفتند، مغازه می‌رفتند، حتی زمان‌هایی هم که من خسته می‌شدم اون‌ها به من روحیه می‌دادند». پاسخگوی ۱۹، ۴۵ ساله و دارای سه فرزند

درواقع برای مادر توجه به تربیت و رشد همه‌جانبه

از زمان استراحت خود کم کنند و برای بچه‌ها، رشد اجتماعی و تعاملاتی آنان وقت بگذارند تا کمبود پدر نیز جبران شود. حتی در این تعاملات دوطرفه و کنش ارتباطی متقابل، انرژی‌های مثبت ردوبدل می‌شود و باعث حس خود ارزشمند بودن و شادکامی می‌شود، حتی به بچه‌ها نیز حق اظهارنظر و حق انتخاب داده می‌شود تا به استقلال شخصیتی آنان خللی وارد نشود؛ در کل مادر خانواده سعی می‌کند که با فرزندان جوان‌مابانه برخورد کند.

«واقعاً طوری باهاشون حرف زدم از نظر روابط اجتماعی شان که به قول قدیمی‌ها سوراخی نباشند، حرف بزنند، سلام کنند، تربیت داشته باشند. همین باشگاه که فرستادمشان که روابط اجتماعی شان بالا باشه، قدرت نه گفتن رو داشته باشند در تمام مسائل زندگی». پاسخگوی ۵، ۳۷ ساله و دارای دو فرزند

مسئله مهم دیگر در گسترش تعاملات اجتماعی بچه‌ها، رفت‌وآمد با اعضای خانواده، اقوام و دوستان خودشان و دوستان فرزندان است تا تعامل و سرمایه اجتماعی آنان گسترش یابد و از گوشه‌گیری و تنهایی آنان جلوگیری کند؛ زیرا این سرمایه اجتماعی بعداً کمک‌کننده خواهد بود. همه این تعاملات مادر برای شادی فرزندان است که روحیه امیدواری داشته باشند و با حل کردن مشکلاتشان شاد و سرحال باشند، این تعاملات مثبت با مادر و با اعضای اجتماع برای روحیه نشاط و شادی آنان ضروری خواهد بود.

«داداشم اونم یک دخترخانمی داره هم سن و سال دختر من که حالا گاهی با هم می‌ریم بیرون، پارکشون می‌برم، حالا در حدی که کافه‌ای در حدی که جوانای امروزی خوشی می‌کنن و سعی می‌کنم از خودم بزنم، از خرج و مخارج خودم خیلی بزنم، در حدی که بتونم اگر بچم گفت مامان بیا فلان جا، برم نگم نه چون پول ندارم نمی‌برمت». پاسخگوی ۱۳، ۴۴ ساله و دارای سه فرزند

تمرکز ویژه بر تربیت و رشد همه‌جانبه فرزندان

مادر بودن و مادرانگی خود نقش بسیار مهم و پرمسئولیتی است، حال زن سرپرست باید علاوه بر پذیرش این نقش، نقش پدرانگی را نیز بر عهده بگیرد و حامی فرزندان باشد تا

رشته‌ای که خواستند، پیشرفت کنند.

«بچه‌ها در سشونو می‌خونن و در کنارش کارهای هنری هم انجام می‌دن، بافتنی می‌کنند، کلاس نقاشی می‌روند، کلاس زبان می‌رن». پاسخگوی ۱، ۴۷ ساله و دارای ۳ فرزند.

«قبلاً کلاس زبان ثبت‌نام کرده بودم، هم دخترم و هم پسر رو و چون به‌خاطر کرونا این دوتا الان مجازی کلاس شرکت می‌کنند، یکی دیگه کلاسی هم که دخترم می‌رفت شنا بود برای اینکه بچه‌ها ذوقشون کور نشه و شاد باشن گذاشتم. کلاس موسیقی دخترم کلاس تنبک و پسرم کلاس گیتاره، خیلی دوست دارن، خیلی شاد می‌شن. علاوه بر اون دوتا شونم، یک کلاس یه نوع کاراته به اسم کیوکوشین می‌رن خیلی پیشرفت کردن». پاسخگوی ۱۲، ۴۱ ساله و دارای دو فرزند

بحث و نتیجه

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و با روش تحلیل محتوای عرفی، در بین زنان سرپرست خانوار شهر یزد انجام گرفت. مطالعه حاضر به دنبال مطالعه نقش زنان سرپرست خانوار در شادکامی خانواده بود که چگونه سعی می‌کنند برای فرزندان شان شادکامی را ایجاد کنند و شرایط و ناملایمات بیرونی را کنترل می‌کنند، حال این شرایط می‌تواند مسائل سطح فردی و خرد، مانند مشکلات روحی-عاطفی خودشان باشد که چطور آنها را خنثی می‌کنند تا به شادکامی و روحیه فرزندان شان توجه کنند؛ همچنین در این راه چگونه مشکلات اقتصادی-فرهنگی را چه در سطح جامعه، چه در منزل رفع می‌کنند که به محیط خانواده آسیبی وارد نکنند. همچنین مسائل آموزشی-عاطفی، ارتباطی، تربیتی، فراغتی و... فرزندان را کنترل کنند تا سطح شادمانی خانواده افزایش یابد. در این پژوهش تعداد ۷۷ مفهوم فرعی و ۶ مفهوم نهایی با عنوان «نگرش بازندیشانه، مدیریت اقتصادی زندگی، طردگریزی فعالانه، استیگمای ناشی از فرهنگ، تلاش در جهت توسعه و تعمیق روابط اجتماعی و تمرکز ویژه بر تربیت و رشد همه‌جانبه فرزندان» استخراج شد. اما در حوزه پژوهش‌های انجام شده مانند افلاکی فرد و ایزدپناه (۱۳۹۸)، اعظم‌تافته

فرزندانش از حیطه عاطفی و روحی-روانی، آموزشی و تعاملاتی اهمیت دارد و تمام تلاش خود را به کار می‌گیرد که تا جایی که می‌تواند، این نیازها را برآورده کند تا فرزندش شاد و سرحال باشد. مادر سرپرست بیان داشت که سعی می‌کند اول از هر چیز بعد از برطرف کردن نیازهای مالی، به نیازهای عاطفی و ثانویه فرزندش رسیدگی کند، با کارهایی مانند رفتن به پارک، سینما، گرفتن جشن تولد، خرید کردن، مسافرت رفتن، گوش دادن به موسیقی‌های شاد، وقت گذراندن با دوستان، رفتن به اردو، پیاده‌روی خانوادگی، تعامل با اقوام، روحیه بچه‌ها را شاد نگه دارد و فضای شاد و صمیمی را در محیط خانه ایجاد کند. با این گذراندن اوقات فراغت، نشاط و هیجان زندگی نیز افزایش می‌یابد؛ در واقع مادر سعی می‌کند که محیط شاد و فرح‌بخشی را در خانه ایجاد کند و فرزندان با این تفریحات و خوش‌گذرانی‌ها با مادر از زندگی لذت ببرند و شاد باشند؛ در واقع این ردوبدل کردن انرژی‌های مثبت، باعث شادکامی مادر و متعاقب آن شادی فرزندانش می‌شود.

«من سختی‌ها خیلی زیاد بود. الان گاهی بچه‌ها رو می‌برم بیرون یا کافی‌شاپ یا پارک کوهستان، بعضی از پارک‌هایی که بتونم بچه‌ها رو بگردونم. بعضی شبا پیاده‌روی می‌ریم، براشون جشن تولد می‌گیرم، دوستاشونو دعوت می‌کنم، باهاشون بازی می‌کنم، شوخی می‌کنم، سعی می‌کنم از لحاظ عاطفی به قول معروف عقده‌ای نباشن».

پاسخگوی ۷، ۴۵ ساله و دارای ۴ فرزند

همچنین مادر سعی می‌کند علاوه بر رفع نیازهای مادی و عاطفی، به مسئله مهم دیگر توجه کند که همان نیازهای آموزشی و تحصیلی و پیشرفت فرزند است. مادران همواره به فرزند خود گوشزد می‌کنند که رفع نیازهای اولیه و فراغتی برای حس شادی و روحیه آنان است تا آمادگی و انرژی لازم را برای امر آموزش داشته باشند؛ زیرا درس خواندن بعداً آینده آنان را تضمین می‌کند و با فرستادن به کلاس‌های تقویتی، کلاس زبان، خریدن کامپیوتر و تشویق کردنشان باعث پیشرفت تحصیلی آنان می‌شوند؛ همچنین به کارهای هنری، مانند رفتن به کلاس‌های مهارت‌آموزی، نقاشی، ورزشی، موسیقی، علایق بچه‌ها را پرورش می‌دهند تا در آینده در هر

فرار از این داغ ننگ ساخته شده فرهنگی، تصمیم به مهاجرت و تغییر محل سکونت خویش می‌گیرند؛ زیرا به نظر همه آنان این مسئله، شادی و روحیه فرزندانشان را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بحث بعدی در حیطه حمایتی است که این زنان بیشترشان حمایت خانوادگی را از دست داده بودند و برای جبران حمایت خانواده به دنبال حمایت‌های جایگزین، مانند سازمان‌های حمایتی چون کمیته امداد، دوستان و... بودند تا در زمان مشکلات به آنها تکیه کنند و روابط اجتماعی‌شان نیز کاهش نیابد. اما برخی نیز حمایت خانواده را داشتند و سعی می‌کردند که به انحای مختلف آن را حفظ کنند؛ زیرا این حمایت‌ها را برای شادی و آرامش فرزندانشان لازم و ضروری می‌دانستند و به اختیار، نوعی طردگریزی فعالانه را در پیش گرفته بودند.

در آخر آنان سعی می‌کردند به نیازهای همه‌جانبه فرزندانشان از نیازهای عاطفی گرفته تا نیازهای مالی-آموزشی، ارتباطی، تربیتی، فراغتی و... توجه کنند تا فرزندانشان احساس نکند با فرزندان که پدر دارند متفاوت است و گوشه‌گیر و افسرده شود، بلکه مادران سعی دارند از لحاظ روحی- روانی فرزندانشان را ارضا کنند، با صحبت کردن، دردودل کردن، بیرون رفتن، توجه به اوقات فراغت، این کار را انجام می‌دهند تا بچه‌ها همواره شاد و سرحال باشند. در مرحله بعد به نیازهای آموزشی آنان توجه می‌کنند و با کلاس‌های تقویتی سعی در کمک به پیشرفت آنان دارند، به مهارت‌آموزی و کلاس‌های هنری آنان توجه می‌کنند تا در آینده اگر در شرایط سختی قرار گرفتند، زندگی خویش را مدیریت کنند. همه این زنان بیان داشتند که این کارها را فقط برای شادمانی فرزندانشان انجام می‌دهند؛ در واقع هدف نهایی این کارها رسیدن به رضایت از زندگی و افزایش سطح شادکامی خانواده بود. در آخر این مسائل با عنوان «والدگری مضاعف» مطرح شد؛ زیرا زنان سرپرست خانوار علاوه بر انجام وظایف مادرانگی در محیط خانه و خانواده، مجبور بودند که فعالیت‌ها و وظایف نقشی مرد خانواده را نیز بر دوش بکشند، زیرا برای ایجاد آرامش و امنیت زندگی

(۱۳۹۴)، ربانی و همکاران (۱۳۸۶)، مک دونل و همکاران (۲۰۱۹)، بوسا و همکاران (۲۰۱۸) و سچوارز و وینکلمن (۲۰۱۱)، به شادمانی خود زنان سرپرست خانوار پرداخته‌اند و پژوهش‌های لاتین نیز، شادی فرزندان را شادی خود می‌پنداشتند. اما پژوهش مذکور، نقش زنان سرپرست خانوار را در تأمین شادمانی فرزندانشان بررسی می‌کند که چگونه این شرایط را مهیا می‌کنند. در واقع این زنان تمام تلاش خود را به کار می‌گیرند تا محیط خانواده را شاد نگه دارند، زیرا شادی آنان در شادمانی اعضای خانواده خلاصه شده است.

به این معنی که زن سرپرست خانوار، تمام هم‌وغم خویش را بعد از دست دادن همسرش، صرف فرزندانش می‌کند، اولین و مهم‌ترین مسئله‌ای که این زنان پژوهش حاضر به آن توجه می‌کردند، بحث توجه به روحیات و خلیات خویش بود که با نوعی بازسازی درونی سعی می‌کردند روحیه و توان از دست رفته خویش را بازیابند تا مادری نمونه برای فرزندانشان باشند؛ زیرا بیان می‌داشتند با بازیابی خویش از لحاظ روحی، بهتر به شادمانی و نشاط فرزند خویش توجه می‌کنند. بعد از این مسئله، مشکل دیگری که سد راه آنان برای شادکامی خانواده قرار دارد، مشکلات اقتصادی زندگی است که تورم موجود در جامعه به خانواده هم‌رخنه می‌کند و زن سرپرست با دو شغله کردن خویش و رسیدن به خوداشتغالی سعی می‌کند مشکلات اقتصادی زندگی را کنترل کند تا به نیازهای مادی فرزندان رسیدگی کند، حتی تا جایی که می‌تواند از نیازهای خویش کم کند و به رفع نیازهای فرزندان و پس‌انداز کردن برای آینده‌شان برسد. مسئله مهم بعدی فرهنگ حاکم بر جامعه، به‌خصوص شهر یزد است که زن سرپرست سعی می‌کند با استیگمای برخاسته از فرهنگ مقابله کند. این نوع نگاه‌ها و برخوردها با زن سرپرست در محیط بیرون، محل کار و... باعث می‌شود این زنان پیوسته مراقب اعمال و رفتارهای خویش باشند و با کسانی مقابله کنند که می‌خواهند به حریم خصوصی آنان وارد شوند، حتی گاهی اوقات شغل خویش را از دست می‌دهند. همچنین به دلیل طرز برخوردها، تعاملاتشان محدود می‌شود. آنان برای

را شکل می‌دهند. با این کار عشق و وفاداری با وجود ظاهری ناملموس، به منابع بسیار باارزش تبدیل می‌شوند و عملکرد خانواده‌ها را ممکن می‌کنند. همچنین بورديو به بحث تقسیم کار اشاره می‌کند، تقسیم کار سنتی دو جنس، معمولاً قسمی است که وظایف و احساسات انسانی یا بشردوستانه را به زنان واگذار می‌کند و به آنها اجازه می‌دهد راحت‌تر از مردان احساساتی شوند و اشک بریزند و نام آن را تضاد میان عقل و احساس می‌گذارند. مردان به عرصه فرهنگ تعلق دارند، در حالی که زنان به عرصه طبیعت رانده می‌شوند. اینها همه نشان از اهمیت تعاملات خانوادگی و تعامل والدفرزندی است. همچنین تمایز بین نقش پدر به‌عنوان میانجی، بین اجتماع و خانواده و نقش مادر به‌عنوان سازمان‌دهنده امور خانواده در درون واحد، با تمایز پارسونز^۱ بین کارکردهای بیرونی و درونی نظام خانواده همانند است. اما زنان سرپرست خانوار باید هر دو این وظایف را انجام دهند و همین نقش سرپرست خانوار باعث می‌شود که جامعه با نگاه‌ها و رفتارهای ساخته‌شده به آنان انگ بزند و باعث محدودیت آنان شود. این نظرهای مطرح‌شده، تعاملات خانوادگی و نقش درونی مادر را در خانواده بررسی کردند؛ اما نتایج پژوهش حاضر نشان داد این والدگری مضاعف به‌خاطر مادر خانواده و به‌خاطر رسیدن به حس رضایت و شادمانی اعضای خانواده است که در واقع چیزی ورای رفع نیازهای اولیه است.

پژوهش حاضر نیز با محدودیت‌هایی در انجام پژوهش همراه بود، از جمله اینکه رسیدن به زنان سرپرست خانوار به‌عنوان حجم نمونه کار سختی بود، همچنین در زمان انجام مصاحبه‌ها با توجه به شرایط خاص زنان سرپرست خانوار، جلب اعتماد آنان و مشارکتشان در پژوهش گاهی اوقات برای محقق سخت بود. همچنین نبود پیشینه‌های مرتبط و نظریه‌های مرتبط در حوزه شادمانی و خانواده نیز یکی از محدودیت‌های کار بود که از یک‌طرف انجام پژوهش را سخت می‌کرد و از طرف دیگر به‌عنوان یک موضوع جدید، راه را برای پژوهش‌های جدید باز کرد.

فرزندانشان باید به فعالیت اقتصادی بیرون از منزل نیز بپردازند و مواظب روحيات و تعاملات فرزندان باشند که نبود پدر را احساس نکنند. در واقع توأمان، دو نقش مادرانگی و پدرانگی را بپذیرند و تا جایی که می‌توانند وظایف نقشی هر دو را انجام بدهند. این مسائل و تلاش‌ها برای رسیدن به شادمانی اصیل است؛ زیرا شادی به‌تنهایی، فقط بعد احساسی زودگذر را شامل می‌شود، اما شادمانگی اصیل که سلیگمن نیز به آن اشاره می‌کند، در برگیرنده بعد احساسی، عاطفی، شناختی و اجتماعی است. در واقع زنان سرپرست با تحمل این مشکلات و برطرف کردن آنها سعی می‌کنند شادکامی اصیل را برای فرزندان‌شان محیا کنند که تداوم داشته باشد و همه ابعاد زندگی را پوشش دهد. در واقع بحث والدگری مضاعف، همه مباحث مطرح‌شده از جمله مدیریت اقتصادی زندگی، استیگمای ناشی از فرهنگ، نگرش بازانديشانه، طردگريزي فعالانه، استیگمای ناشی از فرهنگ، تلاش در جهت توسعه و تعمیق روابط اجتماعی و تمرکز ویژه بر تربیت و رشد همه‌جانبه فرزندان را پوشش می‌دهد، زیرا مطابق با شبکه مفهومی پژوهش، این مضامین از والدگری مضاعف برمی‌خیزد و مادر خانواده با تمام توان خویش به دنبال مهیا کردن شادمانی فرزندانش است و در این راه به رفع نیازهای اقتصادی، استیگمای فرهنگ، بازانديشي در خويشتن توجه می‌کند. همچنین با تلاش خویش در جهت توسعه روابط اجتماعی و توجه به رشد همه‌جانبه فرزندش، به دنبال آن است که این وظیفه والدگری را به نحو احسن و شایسته به انجام برساند. همچنین نظرها نیز بیان می‌کند خانواده اهمیت نهادی دارد، شل斯基 بیان می‌کند نحوه روابط در اجتماع به‌گونه‌ای است که آن‌چنان واحد جسمی-روحي را در بین والدین و فرزندان می‌آفریند که تمام اعضا را در برمی‌گیرد. با این بیان خانواده از نظر شل斯基 به‌مثابه پناهگاه فرد در مقابل جامعه و به‌منزله جهانی بی‌دغدغه فرض شده است. همچنین ترنر بیان می‌کند عشق و وفاداری در خانواده حالاتی احساسی است و عشق یک احساس واقعی است، این دو ابزارهای است که از آن طریق اعضای خانواده به یکدیگر وصل می‌شوند و پیوندهایی

¹ Parsons

کاهش می‌دهد و تلاش در جهت ارتقای شادکامی آنان خواهد بود و این شادکامی به خانواده و در نهایت جامعه تزریق می‌شود.

منابع

افلاکی فرد، ح. و ایزدپناه، م. (۱۳۹۸). «مقیاسه کیفیت زندگی و شادکامی مادران سرپرست خانواده و مادران غیرسرپرست شهر جهرم»، *فصلنامه علمی پژوهشی زن و جامعه*، ۱۰(۲): ۳۰۳-۳۱۸.

اعظم‌آزاده، م. و تافته، م. (۱۳۹۴). «روایت زنان سرپرست خانوار از موانع شادمانی (مطالعه موردی زنان سرپرست خانوار تهران)»، *فصلنامه مطالعات زن و خانواده*، ۳(۲): ۶۰-۳۳.

بورديو، پ. (۱۳۹۳). *تمایز: نقد اجتماعی قضاوت‌های ذوقی*، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر ثالث.

پاتریس، ب. (۱۳۹۱). *درس‌هایی از جامعه‌شناسی پی‌یر بودریو*، ترجمه جهانگیر جهانگیری و حسن پورسفیر، تهران: نشر آگه.

ترنر، ج. (۱۳۹۸). *مسئله عواطف در جوامع*، ترجمه محمدرضا حسینی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

جعفری، الف؛ حسینی، س. و فاضلی، م. (۱۳۹۷). «تأثیر آموزش مهارت‌های خودآگاهی و مدیریت هیجان‌ها در افزایش تاب‌آوری و شادکامی زنان سرپرست خانوار»، *پژوهشنامه مددکاری اجتماعی*، ۲(۸): ۴۱-۷۶.

جووری، ب.؛ محمدی‌مقدم، ی. و قهرمانی‌فاجار، س. (۱۳۹۸). «نشاط‌آفرینی و سلامت اجتماعی دانشگاهیان (ارائه یک نظریه داده‌بنیاد)»، *پژوهشنامه مددکاری اجتماعی*، ۴(۱۴): ۶۸-۱۰۱.

ربانی، ر.؛ ربانی، ع.؛ عابدی، م. و گنجی، م. (۱۳۸۶). «فرهنگ و شادی: رویکردی نظری و تجربی در زندگی روزمره سرپرستاران خانوار در شهر اصفهان»، *فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و*

در آخر پیشنهادهایی از نتایج پژوهش برای رسیدن خانواده‌ها به شادکامی اصیل و رفع مشکلات زنان سرپرست خانوار مطرح می‌شود: همواره نهادهای حمایتی فکر می‌کنند که اگر تا حدودی به نیازهای مالی زنان سرپرست خانوار توجه کنند و وام‌هایی را برای رسیدن به خوداشتغالی برای آنان در نظر بگیرند کافی است و توانمندسازی زنان شکل گرفته است، در صورتی که یکی از ابعاد توانمندسازی، بحث شادکامی زنان و خانواده است؛ در واقع زنان، زمانی که از لحاظ روحی و روانی آماده تغییر زندگی خود باشند، محیط خانواده را شاد نگه می‌دارند و فرزندان شاد و سالمی را تربیت می‌کنند. در واقع توجه به شادکامی خانواده و راهکارهای رسیدن به آن، مقدمه شادکامی و پیشرفت جامعه است. یعنی نهادهای حمایتی باید علاوه بر توجه به نیازهای اقتصادی، به نیازهای روانی و مقابله با چالش‌های فرهنگی نیز توجه کنند.

جدی‌ترگرفتن و اهمیت بیشتر قائل شدن برای توانمندسازی همه‌جانبه زنان سرپرست خانوار، از طریق سازوکارهای مشارکتی و نیازسنجی توسط نهادهای حمایتی و انجمن‌های مدنی، شادکامی و احساس رضایت درونی آنها را از زندگی افزایش می‌دهد. به‌ویژه در حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی - فرهنگی راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شود:

۱- افزایش تسهیلات مالی و حقوقی برای خوداشتغالی و انجام نیازسنجی برای انتخاب نوع شغل بر اساس استعدادها، علایق و توانمندی‌ها.

۲- برنامه‌های فرهنگی و شاد از طریق نهادهای حمایتی و انجمن‌های مدنی، مانند برگزاری جشن‌ها، اعیاد، کنسرت‌ها و غیره.

۳- کمک به تشکیل و راه‌اندازی تشکل‌ها و انجمن‌های مدنی زنان سرپرست خانوار برای دفاع از علایق، سلیقه‌ها و مطالبات خود، تا این زنان احساس قدرت بیش‌تری کنند.

۴- برنامه‌ریزی در جهت اصلاح فرهنگ و نگاه مردسالارانه که به زنان سرپرست خانوار به‌عنوان طعمه جنسی نگاه نکنند و زنان احساس امنیت بیشتری کنند.

۵- هرگونه تلاش برای کاهش مشکلات زنان سرپرست خانوار، احساس ضعف، ناکامی، درماندگی و افسردگی آنها را

- Research, 110(2), 703-719.
- McAuley, C., & Layte, R. (2012). Exploring the relative influence of family stressors and socio-economic context on children's happiness and well-being. *Child Indicators Research*, 5(3), 523-545.
- McDonnell, C., Luke, N., & Short, S. E. (2019). Happy moms, happier dads: Gendered caregiving and parents' affect. *Journal of Family Issues*, 40(17), 2553-2581.
- Mínguez, A. M. (2020). Children's relationships and happiness: The role of family, friends and the school in four European countries. *Journal of Happiness Studies*, 21(5), 1859-1878.
- Maftei, A., Holman, A. C., & Cârlig, E. R. (2020). Does your child think you're happy? Exploring the associations between children's happiness and parenting styles. *Children and Youth Services Review*, 115, 1-41
- Nordenmark, M. (2018). The importance of job and family satisfaction for happiness among women and men in different gender regimes. *Societies*, 8(1), 1-10.
- Sund, L. G., & Smyrnios, K. X. (2005). Striving for happiness and its impact on family stability: An exploration of the Aristotelian conception of happiness. *Family Business Review*, 18(2), 155-170.
- Schwarze, J., & Winkelmann, R. (2011). Happiness and altruism within the extended family. *Journal of Population Economics*, 24(3), 1033-1051.
- ارتباطات، ۱۳(۳): ۴۱-۷۸.
- روزن‌باوم، ه. (۱۳۶۷). خانواده به‌منزله ساختاری در مقابل جامعه (نقد مبانی نظری جامعه‌شناسی خانواده در آلمان)، ترجمه دکتر محمدصادق مهدوی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- شیشه‌فر، س.؛ کاظمی، ف. و پزشکی، ش. (۱۳۹۶). «اثربخشی واقعیت‌درمانی بر شادکامی و مسئولیت‌پذیری مادران کودکان در خود مانده»، فصلنامه روان‌شناسی افراد استثنایی دانشگاه علامه طباطبایی، ۷(۲۷): ۵۳-۷۷.
- علیپورنورتاش، و.؛ عماری، ح. و بنیسی، پ. (۱۳۹۸). «اثربخشی واقعیت‌درمانی گروهی بر شادکامی و کنترل خشم زنان سرپرست خانوار کمیته امداد تبریز»، فصلنامه رویکردی نو در علوم تربیتی، ۱(۱): ۱۰-۱۸.
- کسلر، د. (۱۳۹۴). نظریه‌های جامعه‌شناسان کلاسیک (از آگوست کنت تا آلفرد شوٲتس)، ترجمه کرامت‌اله راسخ، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان و با همکاری انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد جهرم.
- کارگر، س.؛ ایمان، م. و عباسی‌شوازی، م. (۱۳۹۷). «رابطه سبک زندگی فراغتی و دینی با شادمانی اجتماعی مورد مطالعه: دانش‌آموزان دبیرستانی شهر جهرم»، فصلنامه راهبرد فرهنگ، ۴۴: ۱۷۱-۲۱۱.
- گافمن، الف. (۱۳۸۶). داغ‌ننگ چاره‌اندیشی برای هویت ضایع‌شده، ترجمه مسعود کیانپور، تهران: نشر مرکز.
- Botha, F., Wouters, E., & Booyens, F. (2018). Happiness, socioeconomic status, and family functioning in South African households: A structural equation modelling approach. *Applied Research in Quality of Life*, 13(4), 947-989.
- Hsieh, H. F., & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288.
- Gray, R. S., Chamratrithirong, A., Pattaravanich, U., & Prasartkul, P. (2013). Happiness among adolescent students in Thailand: Family and non-family factors. *Social Indicators*